

मेहता मराठी ग्रंथजगत

जून, २०२१

पृष्ठे ६८ किंमत : रु.१५

वर्ष एकविसावे

अंक सहावा

पावसाच्या धारा, येती झरझरा
झांकळले नभ, वाहे सोंसाट्याचा वारा
रस्त्यानें ओहळ, जाती खळखळ
जागजागीं खांचांमध्ये तुडुंबले जळ

वर्षा

झाल्ता ज. शेळके

“पुस्तकी किडा
 म्हणजे तुतीची पाने खाऊन
 'रेशीम देणारा किडा' अशी माझी समजूत होती.
 ज्या बुद्धीला भावनेची जोड नाही
 ती बुद्धी जीवन सुखमय करायला असमर्थ ठरते. ”
 - वि.स.खांडेकर

पुस्तकं
 म्हणजे
 खऱ्या ज्ञानाचा स्रोत
 चला पुस्तकातून घेऊ
 साऱ्या विश्वाचा शोध...

मेहता मराठी ग्रंथजगत

◆ जून २०२१ ◆ वर्ष एकविसावे ◆ अंक सहावा

संपादक

सुनील मेहता

संस्थापक संपादक

शंकर सारडा

अंकाची किंमत १५ रु.

वर्गणी मनीऑर्डरने अथवा

ऑनलाईन पाठवावी.

प्रसिद्धी :

दरमहा ११ तारखेस

मांडणी-अक्षरजुळणी

मेहता
पब्लिशिंग
हाऊस

अनुक्रमणिका

संपादकीय	४
पुरस्कार	१०
श्रद्धांजली	१२
विशेष	१६
पुस्तकाच्या पानांतून	
ए थाऊजंड स्प्लेन्डीड सन्स	२०
एक्झोडस्	३४
अभिप्राय	४४

संपादक-मुद्रक-प्रकाशक : सुनील मेहता,
१९४१ सदाशिव पेठ, माडीवाले कॉलनी, बाजीराव रोड, टेलिफोन भवनसमोर,
पुणे ४११ ०३० फोन : ०२०-२४४७६९२४/२४४७५४६२
E-mail : mmgj@mehtapublishinghouse.com

'मेहता मराठी ग्रंथजगत' हे मासिक मालक, मुद्रक व प्रकाशक सुनील अनिल मेहता यांनी जय गणेश ऑफसेट, २०/१डी/१अ, सोमवार पेठ, महाराजा लॉज मागे, पुणे- ४११०११ येथे छापून मेहता होम, १व२ मजला, १९४१, सदाशिव पेठ, पुणे - ४११०३० येथे प्रसिद्ध केले. संपादक - सुनील अनिल मेहता.

'Mehta Marathi Granth Jagat' monthly is owned, Printed & Published by Sunil Anil Mehta, Printed at Jai Ganesh Offset, 20/1D/1A, Somvar Peth, Behind Maharaja Lodge, Pune - 411 011 & Published at Mehta Home, 1 & 2 Floor, 1941, Sadashiv Peth, Pune - 411 030. Editor - Sunil Anil Mehta.

मेहता मराठी ग्रंथजगत : जून २०२१ । ३

हेही दिवस सरतील...

तथागत गौतम बुद्धांनी दुःखाच्या सर्वकालीन सत्याचा, वास्तवाचा संपूर्ण स्वीकार केला. या दुःखावर उपाय म्हणून अष्टांग मार्गाचा अवलंब करत जगाला नवी दिशा दिली. सध्या आपण सगळेच अशा काही अनिश्चित आणि असहाय्यतेच्या गुंत्यात अडकलो आहोत की, या सत्याचा अनुभव आपल्याला क्षणोक्षणी येतोय. एखाद्या दुःस्वप्नाप्रमाणे जगाला जखडून ठेवणारा विषाणू दिवसेंदिवस अधिकच बळावत चाललाय. अशा वेळी मनःशांती आणि मनोबलयांचा तोल सांभाळणं कठीण होत असताना बुद्धांनी सांगितलेली सम्यक पद्धती आपल्याला नेहमीच फायदेशीर ठरते.

दिवसेंदिवस मनावर आघात करणाऱ्या अनेक घटना आजूबाजूला वाढत आहेत, दुःखद बातम्या सतत कानावर येत आहेत. मैफिलीतून अचानक माणसं उडून जावीत, तशी माणसं आपल्यातून निघून जात आहेत. आधी देशभर कोरोनाचा वाढता संसर्ग आणि मग कोकणात आलेलं तौक्ते

वादळ. माणूस एकीकडे ऑक्सिजनअभावी गुदमरून मरतोय तर दुसरीकडे वादळात कोलमडून. इस्राईल आणि हमासमधल्या हवाई संघर्षाने तर अनेक दिवस आक्रोशाने भारलेलेच होते. या सगळ्यातून सावरण्याची एकेक संधी आपण शोधतोय. जगणं पूर्ववत होण्याची वाट बघतोय. घराची वेस ओलांडून मोकळ्या हवेत खुल्या मनानं फिरण्याची वाट बघत असताना अजून एक वाईट बातमी कानावर येते, ती म्हणजे सुंदरलाल बहुगुणा यांच्या निधनाची.

आपलं संपूर्ण आयुष्य पर्यावरणाच्या कामासाठी वेचणाऱ्या सुंदरलाल यांना कोरोना आणि अन्य आजारांनी वेढलं होतं. जगभर 'वृक्षमित्र' आणि गांधीवादी विचारांचे प्रणेते म्हणून ते परिचित होते. 'पर्यावरणशास्त्र हेच अर्थशास्त्र आहे,' असं ब्रीदवाक्य घेऊन आयुष्यभर झटणाऱ्या या वृक्षप्रेमीने झाडं वाचवण्यासाठी 'चिपको आंदोलन' करून भारतात एक नवी क्रांती निर्माण केली होती. आज सुंदरलालजी आपल्यात नाहीत; पण त्यांनी आदिवासी स्त्रियांना बरोबर घेऊन, झाडाला दोन्ही हातांनी घट्ट मिठी मारत केलेलं 'चिपको आंदोलन' कायम स्मरणात राहिल.

एकीकडे एक पर्यावरणवादी आपल्यातून निघून जातो न जातो तोच नवा आशेचा किरण किंवा त्यांनीच रोवलेलं बीज म्हणून झारखंडमध्ये काम करणारी जेसिंता केरकेट्टा ही तरुण पत्रकार, कवयित्री जगासमोर येते. झारखंडमधल्या एका आदिवासी जमातीत जन्मलेली जेसिंता 'एक दिन मैं पेड़ हो जाना चाहती हूँ' म्हणत गेली कित्येक वर्षं सकस कवितालेखन करत आहे. हिचा जन्मच मुळात एका आदिवासी समाजात झाला असल्याने शिक्षणाविषयीची अनास्था आणि अज्ञान यामुळे अनेक संघर्षातून पुढे येत तिची लेखणी पर्यावरणाविषयी मत मांडते. लहानपणी आईसोबत जाऊन बाजारात चिंचा विकणाऱ्या जेसिंताला आज अनेक देशांत गेस्ट लेक्चरर म्हणून आमंत्रित केलं जातं. तिची कविता पर्यावरणासोबतच आदिवासी समाजाच्या अस्मितेचा शोध

घेताना दिसते. आदिवासी समाजाचं जीवन आणि त्यांच्या संघर्षाची जाणीव लोकांना कवितेतून करून देणारी जेसिंता ही झारखंडमधली पहिली आदिवासी कवयित्री असून, तिचं लिखाण एकाच वेळी तीन वेगवेगळ्या भाषांमधून आंतरराष्ट्रीय स्तरावर प्रकाशित केलं गेलं आहे. या सगळ्या नकारात्मक आणि अस्थिर वातावरणात साहित्याच्या माध्यमातून कुठली ना कुठली चळवळ उभी करणारे तरुण हात तयार होत आहेत, ही मोठी आशादायी आणि आनंदाची गोष्ट आहे. या महामारीच्या काळात अनेक साहित्यिकदेखील जनसेवेसाठी पुढाकार घेताना दिसून येत आहेत. कुमार विश्वास यांच्यासारखे हिंदीतील मोठे कवी उत्तर भारतातील रुग्णांसाठी आणि त्यांच्या नातेवाइकांसाठी आवश्यक ती मदत करताना दिसत आहेत. या सगळ्या घटना पाहता माणसाचा माणुसकीवरचा विश्वास अजूनही टिकून आहे, हे अधिक स्पष्ट होत जातंय. ही सगळी परिस्थिती मनाला भेडसावत असताना आपला पुस्तकांशी संग कायम राहू दे.

महाराष्ट्रातील एकंदर परिस्थिती हळूहळू सुधारत असल्याने आशा करूया की, हेही दिवस लवकरच संपतील आणि पुस्तकांची दालने लवकरच आपल्या भेटीसाठी सज्ज होतील. तोवर एकमेकांची काळजी घेऊया!

मेहता मराठी ग्रंथजगत

नवनवीन पुस्तकांच्या अद्ययावत माहितीसाठी
आजच वर्गणीदार व्हा.

आमच्या छापील अंकाची वर्गणी

त्रैवार्षिक वर्गणी ४५० रुपये

पंचवार्षिक वर्गणी ६०० रुपये

डिजिटल अंकाची वर्गणी

त्रैवार्षिक वर्गणी ३०० रुपये

पंचवार्षिक वर्गणी ४०० रुपये

Available on

[play.google.com / store / books](https://play.google.com/store/books)

www.amazon.in

आमच्या पुस्तकांविषयी आणि नवीन योजनांविषयी जाणून घेण्यासाठी

सर्व ग्रंथालयांना नम्र विनंती

कृपया आपला संपूर्ण पत्ता, (तालुका, जिल्हा, पिनकोडसहित),

मेल-आयडी, फोन नंबर, मोबाईल नंबर ही माहिती आमच्या

खालील व्हॉट्स अप नंबरवर कळवावी.

 ९४२०५९४६६५

मेहता मराठी ग्रंथजगत : जून २०२१ । ७

मेहता पब्लिशिंग हाऊस

टी बुक क्लब

आजच व्हा सदस्य,
निम्या किमतीत
मिलवा पुस्तकं

- * ₹ ५० भरून 'टी बुक क्लब'चे सदस्यत्व.
- * दरवर्षी सहा लोकप्रिय पुस्तकांचे अनुवाद निम्या किमतीत
- * योजनेतील सहाही पुस्तके घेणे बंधनकारक

टी बुक क्लब योजनेतील 'क्लासिक्स'साठी खास सवलत!

₹ १०० भरून 'टी बुक क्लब' यादीतील कोणतीही ८ किंवा सर्व पुस्तके एकाचवेळी निम्या किमतीत मिलवा. पोस्टेज खर्च अतिरिक्त.

फोन : (०२०) २४४७६९२४ 📞 ९४२०५९४६६५

सदस्यत्वासाठी ऑनलाइन लिंक -

+91 94223 23039

www.mehtapublishinghouse.com/memberships.aspx

Find us on
Facebook

<https://www.facebook.com/mehta.publishinghouse>

सर्व प्रकारची महाविद्यालयीन पुस्तके, यूपीएससी, एमपीएससी, सेट-नेट, इंजिनिअरिंग, मेडिकल, मॅनेजमेंट, सायन्स, कॉम्प्युटर इ. विविध विषयांवरील क्रमिक व संदर्भ पुस्तके यांचे माहेरघर

मेहता बुक सेलर्स

३२२, भाऊसिंगजी रोड, भवानी मंडपाजवळ,
कोल्हापूर ४१६ ०१२

वेळ : सकाळी ९.३० ते रात्री ८ (शनिवारी बंद)

फोन : (०२३१) २५४२९०१/२५४२३०४/२५४१८८१

Email : mehtabooksellers@gmail.com

 मेहता पब्लिशिंग हाऊस

यांच्या संयुक्त विद्यमाने

नाहीत स्कॅन केलेली पाने किंवा नाहीत पीडीएफ्स...

मराठीत प्रथमच, खरीखुरी eBooks युजर फ्रेंडली, वाचायला सोपी, सोयीस्कर- थेट तुमच्या कॉम्प्युटर, आयपॅड आणि ॲन्ड्रॉइड टॅब्लेटवर!

इथे मिळतील ई-बुक्स...

www.amazon.in

play.google.com

<https://books.apple.com>

eBooks

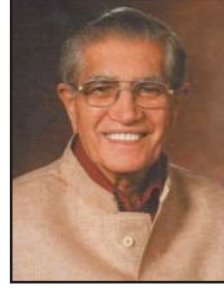
Online पुस्तके खरेदी करा

www.mehtapublishinghouse.com

मेहता मराठी ग्रंथजगत : जून २०२१ । ९

पुरस्कार

डॉ. न. म. जोशी आणि डॉ. अनिल
अवचट यांना 'मसाप'चा जीवनगौरव
पुरस्कार तर डॉ. सुनीलकुमार लवटे,
मोहन रेडगांवकर यांना डॉ. भीमराव
कुलकर्णी कार्यकर्ता पुरस्कार

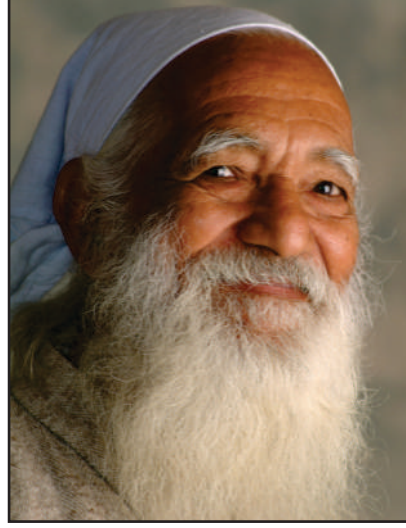

पुणे : महाराष्ट्र साहित्य परिषदेच्या वतीने देण्यात येणारा 'मसाप जीवनगौरव पुरस्कार' साहित्यिक डॉ. न. म. जोशी (२०२०) आणि डॉ. अनिल अवचट (२०२१) यांना प्रदान करण्यात आला. वाङ्मयीन चळवळीसाठी दिलेल्या योगदानाबद्दल परिषदेचा डॉ. भीमराव कुलकर्णी कार्यकर्ता पुरस्कार डॉ. सुनीलकुमार लवटे, कोल्हापूर (२०२०) आणि मोहन रेडगांवकर (२०२१) यांना प्रदान करण्यात आला. रोख रक्कम आणि सन्मानपत्र असे पुरस्काराचे स्वरूप आहे.

'मसाप'च्या ११५व्या वर्धापनदिनाच्या निमित्ताने हे पुरस्कार प्रदान करण्यात आले. डॉ. जोशी आणि डॉ. अवचट यांना लेखनातून केलेल्या साहित्यसेवेबद्दल मसाप जीवनगौरव पुरस्कार, तर डॉ. लवटे आणि रेडगांवकर यांनी वाचन आणि साहित्य चळवळ गतिमान करण्यासाठी केलेल्या कार्याबद्दल त्यांना डॉ. भीमराव कुलकर्णी कार्यकर्ता पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले. डॉ. लवटे सरांचे मेहता पब्लिशिंग हाऊस आणि मेहता बुक सेलर्स तर्फे मनःपूर्वक अभिनंदन!

सुंदरलाल बहुगुणा

‘चिपको’ आंदोलनाचे प्रणेते आणि ज्येष्ठ पर्यावरणवादी सुंदरलाल बहुगुणा यांचं मे महिन्यात निधन झालं. बहुगुणा यांच्या कोल्हापूर येथील व्याख्यानात त्यांनी रिचर्ड सेंट बार्ब बेकर यांच्या एका कवितेचा उल्लेख केला होता. या व्याख्यानानंतर ज्येष्ठ पर्यावरणवादी रविंद्र व्होरा यांनी बहुगुणा यांच्याकडे ही कविता मागितली. तेव्हा बहुगुणा यांनी स्वतः ही कविता हिंदीत अनुवादित करून नेचर फाउंडेशनला भेट दिली. त्या वेळची ही क्षणचित्रे आणि सुंदरलाल बहुगुणा यांच्या हस्ताक्षरातील कविता.

धन्यवाद! हे प्रभु तेरा,
 हम करते बारंबार ।
 वृक्षों का कर दृजन निकर ले,
 कला हमको पार ।
 प्राण वायु रखले मिल पाई,
 गोजन जल को रें बहवाई,
 बुद्धि लवक हो के हरकाई,
 भिना प्रभु लौं दय प्रेम का,
 अद्भुत यह लंकार - -

धन्यवाद हे प्रभु तेरा - - -
 करो सहाय हमारी देली,
 लक्ष्मी, शिवम्, सुन्दरम् जैली,
 रहते योग्य वने यह देली,
 जायं छोड़कर गळे कमी हमे,
 धन्यवाद हे प्रभु तेरा,
 हम करते बारंबार,
 - वृक्ष मानव रिपड हेण्ड वार्क शेकर

शुभ २००१०० श्रीगुण
 1-8-2000

‘मरणाचा उत्सव’ साजरा करणाऱ्या इंदू जैन यांना
भावपूर्ण श्रद्धांजली

इंदू जैन यांचे नुकतेच निधन झाले; पण त्यांच्या निधनाची दखल जगातील काहींनीच घेतली, त्यापैकी मी एक. खरेतर त्यांच्या निधनाची दखल प्रत्येकाने घ्यावी, असे त्यांचे व्यक्तिमत्त्व होते. आता अनेक जण म्हणतील, या इंदू जैन कोण? तर या इंदू जैन भारतातील सर्वांत मोठ्या टाइम्स ग्रूपच्या मालक. त्यांची एकूण संपत्ती साधारण बारा हजार कोटींच्या

आसपास आहे, हे अनेकजणांच्या माहितीसाठी सांगतोय; कारण संपत्ती, राजकीय पद किंवा सरकारी नोकरीतील पद यावरून अलीकडील काळात व्यक्तीला लहान-मोठे ठरवण्याची संकुचित विचारधाराच आपण बाळगली आहे. असो. इंदू जैन या जैन धर्माचे पालन करणाऱ्या होत्या. श्री श्री रविशंकर यांच्याशी त्यांचे आध्यात्मिक ऋणानुबंध होते. त्यांच्या सहवासामुळे दिवसेंदिवस आध्यात्मिक जिज्ञासा इंदू जैन यांच्यामध्ये वाढत होती. 'विपश्यना' सारख्या अत्यंत अवघड पद्धतीची अनुभूती त्या घेत असत. यातूनच त्या अत्यंत शांत व संतुष्ट झाल्या होत्या. इतका मोठा व्यवसाय आणि त्यांचं आध्यात्मिक असणं दखलपात्र होतं; कारण अशा व्यक्ती खूप कमी आढळतात. त्यांच्या सामाजिक कार्याचा परिचय खूप मोठा आहे. खासकरून मानवतेसाठी कार्य, कला, संगीत, साहित्य अशा विविध क्षेत्रांशी त्या जोडल्या गेल्या होत्या. साहित्य क्षेत्रातील मानाच्या ज्ञानपीठ पुरस्काराशीही त्या संबंधित होत्या. समाजातील विविध कार्यासाठी त्यांना अनेक पुरस्कार मिळाले आहेत. अलीकडच्या काळात पद्मभूषण या राष्ट्रीय पुरस्काराने त्यांना गौरविण्यात आले होते. याव्यतिरिक्त खूपच वेगळी दखल घ्यावी वाटते ती अशी की, 'ओशो' विचारधारेचा प्रचंड प्रभाव त्यांच्यावर होता. त्या म्हणतात, 'ओशो यांच्या विचारांची विविधता मी वाचली कमी अन् ऐकली जास्त.' ओशोविचार ब्रह्मांडाइतके विशाल आहेत. ते समजून घ्यायचे असतील तर आपल्यालाही ब्रह्मांडाइतके विशाल व्हावे लागते... जगातील सर्वश्रेष्ठ संतांचा परिचय ओशो यांनी करून दिला.' माझ्यासारख्या अत्यंत साधारण व्यक्तीसाठी त्या आदर्श होत्या आणि आहेत. 'मरणाचा उत्सव' व्हावा असे त्या जगल्या.

(साभार)

-विवेक वैजापूरकर

प्रकाशक घडताना...

शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर यांच्या मराठी विभागातर्फे 'मराठी भाषा संवर्धन पंधरवडा' निमित्ताने आयोजित केलेल्या 'लेखक संवाद' या कार्यक्रमांतर्गत मेहता पब्लिशिंग हाऊसचे संस्थापक मा. श्री. अनिल मेहता यांची मुलाखत नुकतीच घेण्यात आली. मुलाखतकार होते मराठीतील ज्येष्ठ लेखक मा. राजन गवस. या मुलाखतीतून एक प्रकाशक म्हणून अनिल मेहता यांची झालेली वाटचाल उलगडत गेली. कोणताही पूर्वानुभव आणि प्रकाशन क्षेत्राची कौटुंबिक पार्श्वभूमी नसताना, केवळ वाचनाची आवड असल्यामुळे प्रकाशन क्षेत्राकडे वळलेल्या अनिल मेहता यांची ही वाटचाल खूपच प्रेरणादायी आहे. निपाणीसारख्या छोट्या गावात त्यांचं बालपण गेलं. तुटपुंजं भांडवल आणि उत्तम वाचक असलेल्या वडिलांचा व्यवसायाला असलेला पूर्ण पाठिंबा या जोरावर त्यांनी कोल्हापुरात सुरू केलेलं पुस्तकांचं दुकान, त्यानंतर प्रकाशक होण्याचा त्यांच्या मनात आलेला विचार, पहिल्या पुस्तकाची निर्मिती ते अनुवाद प्रकाशनापर्यंतची वाटचाल या मुलाखतीतून

उलगाडत गेली. बापूसाहेब गावडे लिखित 'दसऱ्याचं सोनं' या पहिल्या पुस्तकाच्या आठवणी जागवताना 'या पुस्तकाने व्यवसायासंबंधी मनात आत्मविश्वास तर जागवलाच; पण मला ओळख आणि पैसाही मिळवून दिला,' असं अनिल मेहता यांनी आवर्जून सांगितलं. त्या काळात कोल्हापुरातील पुस्तकनिर्मिती ही प्राथमिक आणि बऱ्यापैकी हौशी प्रकाशकांची असल्याने मेहता यांनी आपल्या कामाचे स्वरूप बदलले. आपले स्नेही आणि लेखक असलेल्या प्रा. आनंद यादव यांच्या सल्ल्याने पुण्यात येऊन 'मेहता पब्लिशिंग हाऊस'ची सुरुवात केली. यामुळे प्रकाशनाच्या कामाला अधिक गती मिळाली. त्या काळात पुण्यातील पुस्तक वितरकांचाही त्यांना मोठा फायदा झाला. त्यांच्या सहकार्याने कामाला व्यावसायिक स्वरूप तर मिळालंच; पण सोबतच अनेक नामांकित लेखकांचा सहवासही मेहता यांना लाभला. रणजित देसाई यांच्या 'समिधा' या पुस्तकाविषयीच्या आठवणी, 'वपुं'सोबत निर्माण झालेले मैत्रीपूर्ण संबंध याबद्दल ते बोलले. लेखकांसोबत असलेला स्वच्छ करार आणि मैत्रीपूर्ण व्यवहार यामुळेच इतकी वर्षे अनेक चांगले लेखक मेहता पब्लिशिंग हाऊसबरोबर अजूनही जोडलेले आहेत आणि हेच आपल्या प्रकाशनाचं मोठं यश आहे, असंही ते म्हणाले.

मेहता पब्लिशिंग हाऊसतर्फे अनुवादाच्या क्षेत्रात आजवर अनेक महत्त्वाचे बदल घडून आलेले आहेत, हे सांगताना 'नवीन प्रकाशक नव्या

तंत्रज्ञानाच्या साहाय्याने लेखकांना व्यासपीठ उपलब्ध करून देत, वाचनसंस्कृती बळकट करत आहेत,' असंही ते म्हणाले. कोणताही लेखक आत्मसमाधानासाठी लिहित असतो, त्यामुळे त्या गोष्टीचा विचार करून त्यांना योग्य मोबदला देणं ही प्रकाशनाची जबाबदारी आहे. लेखकांचा मान राखत केलेला व्यवहार हा निश्चितच दीर्घ काळ टिकणारा आणि विश्वास निर्माण करणारा असतो आणि हीच गोष्ट मेहता पब्लिशिंग हाऊसने आजतागायत टिकवून ठेवली आहे, असं त्यांनी सांगितलं.

किण्डल, ई-बुक्स या नव्या माध्यमांकडे सध्याचा तरुण वाचक वळत असला तरीही, पुढची किमान १५ वर्षे तरी मराठी वाचक हा पुस्तकांपासून दुरावणार नाही. वाचनाचे माध्यम बदलत राहिल; पण वाचन चळवळ ही वेगवेगळ्या माध्यमांतून सुरूच राहिल, अशी आशा व्यक्त करताना मेहता यांनी ई-बुक्सचे अनेक फायदेही सांगितले. एकीकडे आपल्या व्यवसायाची धुरा समर्थपणे सांभाळत असताना नव्या लेखकांच्या सकस लिखाणाकडेही अनिल मेहता खूप अपेक्षेने बघतात. इतकी वर्षे या व्यवसायात राहून महाराष्ट्र, तसेच महाराष्ट्राबाहेरील लेखकांशी बांधिलकी जपताना अनेक अनुभव जोडले गेले आहेत, या सर्व अनुभवांचे आत्मवृत्ताच्या रूपात पुस्तक आणण्याचा प्रयत्न भविष्यात नक्की करू, असेही त्यांनी सांगितले.

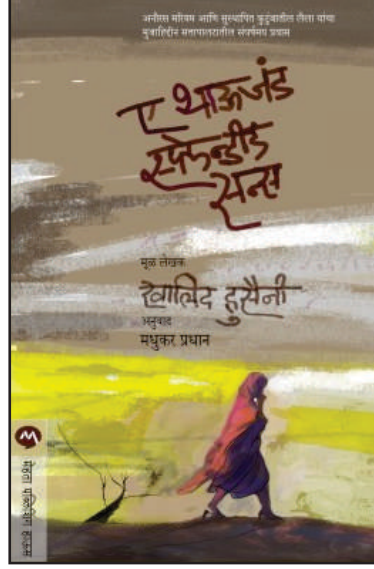
शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर यांच्या मराठी विभागाच्यावतीने आयोजित केलेला हा संवाद विद्यार्थी, वाचक आणि नव्या प्रकाशकांसाठी नक्कीच प्रेरणादायी आहे.

तामिळनाडूच्या त्रिचीमध्ये एका गर्भवती महिलेला डिलिव्हरीसाठी एका दवाखान्यात आणलं गेलं... डॉक्टरने रक्ताची आवश्यकता असल्याचं सांगितलं. लॉकडाउनमध्ये तिच्या पतीला रक्तासाठी धावपळ करताना सय्यद अबू ताहीर या पोलीस हवालदाराने बघितलं. हवालदाराने स्वतः रक्त दिलं... पोलीस कमिशनरांना ही बातमी कळली... त्यांनी त्या हवालदाराला २५,००० रुपयांचं इनाम दिलं... हवालदाराने ते पैसे त्या गर्भवती महिलेच्या बिलासाठी दवाखान्यात नेऊन दिले.

क ए ष
न म
घ म न्य
अं श
अ श
ख प्र त
ज्ञ
प ल
ष ल
क्ष प्र
आ अं
प्र अं
ल श ल प्र म

ए थाऊजंड
स्प्लेन्डीड सन्स

लेखक
खालिद हुसैनी

अनुवाद
मधुकर प्रधान

“मला काय हवंय ते मला कळतंय.” मरियम जलीलला म्हणाली. ते १९७४ च्या वसंतऋतूचे दिवस होते. त्या वर्षी मरियम पंधरा वर्षांची झाली होती. त्या वेळी ते तिघं जण कोबलाच्या बाहेर झाडाच्या सावलीखाली खुर्च्या टाकून त्रिकोणात बसले होते.

“माझ्या वाढदिवसाला मला काय पाहिजे ते मला माहीत आहे.” मरियम.

तिला उत्तेजन देत हसतहसत जलील म्हणाला, “खरंच?”

दोन आठवड्यांपूर्वी बोलताबोलता जलील सांगून गेला की, थिएटरमध्ये एक अमेरिकन सिनेमा लागला आहे. त्याला ‘कार्टून’ म्हणतात असं त्याने मरियमला सांगितलं होतं. तो सिनेमा म्हणे पहिल्यापासून शेवटपर्यंत चित्र रंगवून तयार केला होता. तो असंही म्हणाला होता की, ती हजारो चित्रं असतील आणि त्यानंतर त्याचे फोटो घेऊन ती सिनेमाच्या पडद्यावर दाखवली की हलताना दिसतात. जलीलने तिला त्या सिनेमाची गोष्ट सांगितली होती की, त्यामध्ये एक खेळणी बनवणारा म्हातारा असतो. त्याला मूलबाळ काही नसतं. पण त्याला वाटायचं की, कसंही करून आपल्याजवळ एक मुलगा हवा. म्हणून तो मुलाचं खेळणं बनवतो. नंतर तो मुलगा जादूनं जिवंत होतो. मरियमने जलीलला पुढची गोष्टही सांगायला लावली. मग जलील पुढे म्हणाला की, त्या दोघांनी मिळून खूपच साहसं केली. तिकडे एक प्लेझर आयलंड नावाचं बेट होतं. तिथली वार्ड्ट मुलं गाढवं बनली. शेवटी, तो म्हातारा आणि त्याची बाहुली ह्यांना एका व्हेल माशानं गिळून टाकलं. ह्या सिनेमाविषयी मरियमने मुल्ला फैझुल्लाला सांगितलं होतं.

“तू मला त्या सिनेमाला ने.” मरियम जलीलला म्हणाली, “मला ते कार्टून बघायचं आहे. मला ती खेळण्यातली बाहुली बघायची आहे.”

असं म्हटल्याबरोबर मरियमला वातावरण एकदम बदलल्याचं जाणवलं. आई-वडिलांनी आपआपल्या खुर्च्यावर केलेली हालचाल तिने बघितली. आई आणि वडील एकमेकांकडे पहातायेत, तिने बघितलं. “ती काही तेवढी चांगली कल्पना नाही.” नाना शांतपणे म्हणाली. म्हणजे जलील जवळपास असल्यावर ती जशी आपला राग ताब्यात ठेवून नम्रपणे बोलते तशी बोलली. पण मरियमला तिच्या नजरेतले निखारे जाणवले. तिला दोषी ठरविणारी

तिची ती निष्ठुर नजर मरियमने बरोबर ओळखली.

जलीलने आपल्या खुर्चीवर जरा हलल्यासारखं केलं. घसा खाकरला आणि म्हणाला, “तुला माहिती आहे, त्या सिनेमाची फिल्म काही तेवढी चांगली नाही. तसंच त्याचा आवाजही फारच खरखरीत आहे आणि काय आहे, आजकाल त्या थिएटरमधला प्रोजेक्टर आहे ना, तो बरोबर काम करत नाही. तुझ्या आईचं म्हणणं बरोबर आहे. मला वाटतं मरियम जो, तू दुसऱ्या एखाद्या बक्षिसाविषयी विचार कर नं!”

“होय.” नाना म्हणाली. “मी म्हणते तेच बरोबर आहे. बघ, तुझ्या वडलांनाही माझं म्हणणं पटलंय.”

पण नंतर नदीजवळ आल्यावर मरियम जलीलला म्हणाली, “मला तू सिनेमाला घेऊन चल.”

“पण मी काय म्हणतो” जलील म्हणाला, “मी दुसऱ्या कोणालातरी तुला घ्यायला पाठवीन. तुम्हाला चांगली सीट मिळवून देईन. तुला पाहिजेत तितक्या गोळ्या, चॉकलेट तुला मिळतील हेही पाहीन.”

“नाही, मला तूच घेऊन चल.”

“मरियम जो ....”

“आणि एवढंच नाही. तू माझ्या सगळ्या भावंडांना – बहिणींना, भावांनाही बोलव. मला त्यांना भेटायचं आहे. आपण सगळ्यांनी मिळून तिथे जायचं. हेच मला हवंय.” जलीलने दूर डोंगराकडे बघत एक उसासा सोडला.

मरियमला जलीलने सांगितलेलं आठवलं की, पडद्यावर माणसाचं तोंड मोठ्या घराएवढं दिसतं आणि जेव्हा पडद्यावर एखादी मोटार झाडावर आपटून अपघात होतो, त्या वेळी त्या मोटारीची उडालेली शकलं आपल्या शरीरात घुसल्यासारखं वाटतं. तिच्या नजरेसमोर एक चित्र उभं राहिलं की... ती बाल्कनीमध्ये आपल्या इतर भावंडांबरोबर आइस्क्रिम चोखते आहे. शेजारीच जलील बसला आहे... “नाही, मला तेच पाहिजे.” ती हटवादीपणाने म्हणाली.

“बरं, उद्या दुपारी मी तुला इथेच... ह्या जागेवर भेटेन. ठीक आहे? उद्या? हे बघ इकडे.” तो म्हणाला. तो खाली वाकला. त्याने तिला आपल्याजवळ ओढून घेतलं आणि बराच वेळ त्यानं तिला तसंच धरून

ठेवलं.

आधी नानाने कोलबाभोवती फेऱ्या मारल्या. मुठी आवळत ती रागारागानं म्हणाली, “देवाने माझ्या माथी तुझ्यासारखी कृतघ्न मुलगी का मारली, कोण जाणे. तुझ्याकरता मी एवढं सगळं सहन केलं, ते तू असं बोलायला? तुझी छातीच कशी झाली मला एकटं टाकण्याची? तू म्हणजे एक छोटी छळवादी हरामी आहेस.”

नंतर तिने वेडावून मरियमची नक्कल केली आणि म्हणाली, “किती मूर्ख मुलगी आहेस तू! तुला काय वाटलं, तुझी काळजी वाटते त्याला? तू हवी आहेस त्या घरात? तुला तो मुलीसारखं वागवेल? तुला घरात घेईल? एक सांगून ठेवते, पुरुषाचं हृदय ही फारच वाईट गोष्ट आहे. ते आईच्या गर्भाशयासारखं नसतं. त्यातून कधी रक्त पाझरणार नाही की तुझ्यासाठी म्हणून ते मोठं होणार नाही. मी एकटीच आहे तुझ्यावर प्रेम करणारी. मरियम, ह्या जगात तुझ्यासाठी फक्त मीच आहे आणि मी जेव्हा मरून जाईन तेव्हा तुझ्याजवळ काहीच शिल्लक नसेल. तू म्हणजे काहीच नाहीस! कोणीच नाहीस!” मग तिने तिला अपराधी ठरवण्याचा प्रयत्न केला.

“तू गेलीस तर मी मरून जाईन. माझ्या अंगातलं भूत परत येईल. मला फिट येत राहतील. बघशील तू! मी माझी जीभ गिळून टाकीन आणि मरेन. मला सोडून जाऊ नकोस मरियम जो. कृपा करून इथेच राहा. तू गेलीस तर मी जीव देईल.”

मरियम काहीच बोलली नाही.

“मरियम जो, तुला माहिती आहे मी तुझ्यावर खूप प्रेम करते.” नंतर मरियम तिला म्हणाली की, मी थोडी बाहेर जाऊन फिरून येते.

तिला भीती वाटली की, ती जर इथेच थांबली तर नाना आणखी काहीतरी बोचरं बोलेल. तिला माहित होतं की, ‘भूतबीत सब झूठ’ आहे. कारण जलीलने तिला सांगितलं होतं की, नानाला जे काही झालं होतं तो एक रोग आहे. त्याला नाव आहे आणि गोळ्या वगैरे घेऊन तो रोग बरा होऊ शकतो. निदान तिला खूपच बरं वाटेल. तिच्या मनात आलं की कदाचित ती नानाला विचारेल की, जलीलने सारखा आग्रह करूनही तिने डॉक्टरकडे जायला का नकार दिला? आणि त्याने तिच्यासाठी आणलेल्या गोळ्या

कधीच का घेतल्या नाहीत? पण जर एवढं स्पष्ट विचारण्याची मरियमची हिंमत झाली असती, तर तिने नानाला तेवढ्याच स्पष्टपणे सांगितलं असतं की तू माझा वापर करतेस. मला खोटं सांगतीयेस. माझ्यावर जो हक्क गाजवतेस त्याचा मला कंटाळा आलाय. माझ्या जीवनाविषयीच्या सत्याचा विपर्यास करतेस आणि त्यामुळे तू मला तुझं जगाविरुद्धचं गाऱ्हाणं बनवतेस. कदाचित ती तिला म्हणालीही असती की, नाना तू घाबरते आहेस की तुला ह्या जगात जे सुख मिळालं नाही, ते मला मिळाले आणि तुला मला आनंदी, सुखी बघण्याची इच्छा नाही. कदाचित, मला सुखी जीवन मिळू नये असं तुला वाटत असेल. खरं म्हणजे तूच दळभद्री हृदयाची आहेस...

त्यांच्या कोलबाजवळच असणाऱ्या एका जागेवरून खूप दूरवरचं दिसायचं. तिथे जाऊन बसायला मरियमला नेहमीच खूप आवडायचं. ती आताही तिथेच आली आणि तिथल्या ऊबदार गवतावर बसली. तिथून हेरत दिसत होतं— लहान मुलं बैठा खेळ खेळताना जसा पट मांडून बसतात तसं ते इथून दिसत होतं... शहराच्या उत्तरेला स्त्रियांसाठी असलेली बाग आणि दक्षिणेला—चार 'सुक' बाजार आणि 'अलेक्झांडर द ग्रेटचा राजवाडा' होता. त्यावरचे मिनार तिला स्पष्ट दिसत होते. जणू धुळीनं माखलेली राक्षसाची बोट! मरियमने कल्पना केली की, हेरतमधले रस्ते माणसांनी भरून गेलेले असतील. पाकोळ्या खाली झडप घालून परत आकाशात येऊन घिरट्या घालत असतील. तिला त्या पक्ष्यांचा हेवा वाटला, कारण ते हेरतमधल्या मशिदींवर आणि बाजारावर घिरट्या घालत असतील. कदाचित ते जलीलच्या घराच्या भिंतीवरही उतरले असतील किंवा सिनेमागृहाच्या पायऱ्यांवरही गेले असतील.

तिने दहा गारगोट्या उचलल्या. त्यांना तीन रांगेत उभं केलं. नाना जेव्हाजेव्हा मरियमकडे बघायची, तेव्हा मरियम हाच खेळत असलेली दिसायची. एकटीच. तिने पहिल्या रांगेत चार गोट्या ठेवल्या. ते म्हणजे खदीजाची मुलं. तीन अफसूनच्या मुलांच्या आणि तिसऱ्या रांगेत निर्गिसची मुलं. नंतर तिने एक गारगोटी उचलली आणि चौथ्या रांगेत ठेवली—

अकरावी, एकाकी पडलेली.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी तिने फिकट बदामी रंगाचा ड्रेस घातला होता. तो तिच्या गुडघ्यांपर्यंत आला होता. सुती सलवार घातली होती आणि वर हिरवा बुरखा घेतला होता. तो हिरवा बुरखा मॅचिंग नव्हता पण तोच घ्यावा लागला. कारण पांढऱ्या बुरख्याला कसर लागली होती, त्यामुळे त्याला मोठमोठी भोकं पडली होती.

तिने घड्याळाकडे बघितलं. ते जुनंपुराणंच होतं. त्याला हाताने चावी घायला लागायची. फिकट हिरव्या तबकडीवर काळ्या रंगाचे आकडे होते. ते तिला मुल्ला फैझुल्लाकडून बक्षीस म्हणून मिळालं होतं.

घड्याळात नऊ वाजले होते. तिला वाटलं, नाना कुठे आहे कोण जाणे! एक मन तिला सांगत होतं की तिला बाहेर जाऊन शोधावं. पण तिच्या डोळ्यातल्या दुःखी भावाची, विरोधाची तिला भीती वाटत होती. नाना नक्कीच म्हणेल की, तिने तिला फसवलं. ती तिच्या चुकीच्या महत्त्वाकांक्षेबद्दल तिला खिजवेल अशी तिला भीती वाटत होती.

मरियम खाली बसली. वेळ घालवण्यासाठी तिने जलीलने शिकवल्याप्रमाणे, एका फटक्यात हात न उचलता परतपरत हत्ती काढला. बसूनबसून तिच्या पाठीला रग लागली होती. पण तिचे कपडे चुरगळतील म्हणून ती आडवी झाली नव्हती.

घड्याळाचे काटे जेव्हा साडेअकरावर आले तशी ती उठली. तिने त्या गोट्या खिशात टाकल्या आणि बाहेर गेली. नदीकडे जाताना तिने झाडाखाली सावलीमध्ये खुर्चीवर बसलेल्या नानाला पाहिलं. नानाने तिला बघितलं की नाही ते मरियमला कळलं नाही.

नदीकाठी काल ठरलेल्या जागी जाऊन ती जलीलची वाट बघत उभी राहिली. वर आकाशात 'फ्लॉवर'सारखे ढग दिसत होते. त्या ढगांना करडा रंग कसा येतो ते जलीलने तिला सांगितलं होतं. कारण ते इतके दाट असतात की, त्यांचा वरचा भाग सूर्याचे किरण शोषून घेतो आणि मग त्यांची सावलीच आपल्याला करड्या रंगाची दिसते आणि ते आपल्याला करड्या रंगाचे

दिसायला लागतात, जो त्यांच्या पोटाखालचा भाग असतो.

असाच काही वेळ गेला...

मरियम कोलबाकडे परत गेली. जाताना ती कोलबाच्या पश्चिमेच्या बाजूने गेली. मग तिला नानाच्या समोर जावं लागलं नसतं. तिने परत घड्याळात बघितलं. आता जवळजवळ एक वाजला होता.

तो एक व्यावसायिक माणूस आहे. मध्येच काहीतरी उपटलं असेल. मरियमने विचार केला. ती परत नदीकाठी गेली आणि बराच वेळ थांबली. डोक्यावरून विलायती कोकिळा - ब्लॅकबर्ड्स घोंगावत होत्या. मध्येच कुठेतरी गवतात घुसत होत्या. एक सुरवंट आस्तेआस्ते काटेरी झाडाच्या बुंध्यापाशी जात होता. ते ती बघत राहिली.

उभं राहूनराहून पाय अवघडून जाईपर्यंत ती थांबली. ह्या वेळी ती कोलबाकडे परत गेली नाही. आपल्या सलवारचे पाय गुडघ्यापर्यंत वर घेऊन तिने नदी पार केली आणि आयुष्यात प्रथमच ती डोंगर उतरून हेरतकडे जायला निघाली...

हेरतविषयी नानाने सांगितलेलं सगळं काही साफ चुकीचं होतं. तिच्याकडे कोणी बोट दाखवलं नाही किंवा कोणी तिला हसलं नाही. दुतर्फा सायप्रसची झाडं लावलेल्या सगळीकडे गडबड असणाऱ्या गजबजलेल्या रस्त्यावरून ती चालली होती. बाजूने सायकलींवरून लोक जात होते. खेचरं गाड्या ओढत चालली होती आणि कोणी तिच्या अंगावर दगड मारले नाहीत की कोणी तिला हरामी असं म्हटलं नाही. खरं म्हणजे कोणी तिच्याकडे दुंकूनसुद्धा बघितलं नाही. नकळतपणे आश्चर्यकारकरित्या तिथे ती एक सर्वसाधारण अशी मुलगी होती.

एका बागेमध्ये अंड्याच्या आकाराचा एक छोटासा तलाव होता. तिथे मरियम थोडा वेळ थांबली. त्याच्यामधून आडव्यातिडव्या रंगीत गारगोट्यांचे रस्ते होते. जवळच संगमरवरी दगडाचे घोडे होते. त्यांच्यावरून तिने आपली बोटं आश्चर्यानं फिरवली. त्यांचं प्रतिबिंब पाण्यात पडलं होतं. त्याकडे ती बघत बसली. जवळच बरीचशी लहान मुलं पाण्यात कागदी होड्या सोडत होती. ती थोडा वेळ त्यांच्याकडे बघत बसली. मरियमला जिकडे-तिकडे फुलंच फुलं दिसत होती. तिथे ट्यूलिप, लिली, पेटुनिया... अशी अनेक फुलं

होती आणि त्यांच्या पाकळ्या सूर्यकिरणांमुळे स्वच्छ, उजळून निघाल्यासारख्या दिसत होत्या. लोक बाजूच्या रस्त्यानं जात होते. काही जण बाकावर बसून चहा पीत होते.

आपण आता इथे आहोत यावर मरियमचा विश्वासच बसेना. मनातल्या खळबळीमुळे तिचं हृदय भरून आलं होतं. तिला वाटलं मुल्ला फैझुल्लाने आपल्याला इथे पाहिलं तर तो म्हणेल, किती धीट मुलगी आहे ही! किती शूर! ह्या शहरात तिला आता जे मिळणार आहे त्या विचाराने ती अधीर झाली होती. आता ती तिच्या वडिलांबरोबर, भावा-बहिणींबरोबर असणार होती. ते तिच्यावर प्रेमाचा वर्षाव करणार होते आणि ती दुसऱ्यांवर प्रेम करणार होती; काही आडपडदा न ठेवता, न ठरवता आणि काही लाजकाज न धरता.

उड्या मारतच ती बागेच्या बाजूच्या रस्त्यावर आली. चेरी आणि द्राक्षांच्या ढिगाऱ्यामागून तिच्याकडे आशाळभूत नजरेनं बघणाऱ्या झाडांच्या सावलीत बसलेल्या विक्रेत्यांना ओलांडून ती पुढे आली. मोटारीच्या मागे, बसच्या मागे हातामध्ये पिवळ्या फळांच्या पिशव्या घेऊन धावणाऱ्या अनवाणी मुलांकडे बघत राहिली. मरियम रस्त्याच्या एका टोकाला उभी राहून येणाऱ्या-जाणाऱ्यांकडे बघत होती. तिला वाटलं, आजूबाजूला इतक्या आश्चर्यकारक गोष्टी असताना हे लोक त्याच्याकडे इतकं दुर्लक्ष कसं करू शकतात!

नंतर थोड्या वेळाने तिने धाडस करून एका वयस्कर घोडागाडीवाल्याला विचारलं की, “सिनेमाच्या मालकांचा, जलील साहेबांचा बंगला तुम्हाला माहीत आहे का? मला सांगाल, तो कुठे आहे. तिथे कसं जायचं ते?” त्या म्हाताऱ्या गाडीवानाने अंगात इंद्रधनुष्याचं चित्र असलेला ‘चपन’ (अफगाणी पुरुषांचे वस्त्र) घातला होता. त्याचे गाल गुबरेगुबरे होते.

“तू हेरतमधली दिसत नाहीस. हो ना?” त्याने आपुलकीनं विचारलं. “इथल्या प्रत्येकाला ठाऊक आहे, जलील साहेब कुठे राहतात ते.”

“कुठे आहे ते. मला सांगू शकाल?”

टॉफीच्या वरचे वेष्टन बाजूला करीत त्याने विचारलं, “तू एकटीच आहेस?”

“होय.”

“ये, आत येऊन बस. मी तुला तिकडे नेईन.”

“पण मी तुम्हाला पैसे नाही देऊ शकणार. माझ्याजवळ पैसेच नाहीत.”
त्याने तिला एक टॉफी दिली आणि म्हणाला की, गेल्या दोन तासात त्याला कोणीच गिऱ्हाईक मिळालेलं नाही. त्यामुळे आता तो घरीच जायचा विचार करत होता आणि जलील साहेबांचं घर वाटेवरच आहे.

मरियम गाडीत बसली. शेजारी बसूनही ते एकमेकांशी काहीच बोलले नाहीत. जाताजाता रस्त्यावर मरियमला जडीबुटी विकणाऱ्यांची दुकानं दिसली. पुढचा भाग खुला असलेली छोटीछोटी दुकानं होती. तेथे लोक संत्री, पिअर्स, पुस्तकं, शाली आणि ससाणेही विकत होते. मातीमध्ये रेघा मारून मुलं गोट्या खेळत होती. काही माणसं चहाच्या दुकानांपुढे लाकडी फळ्यांवरच्या कापेटवर बसून चहा पीत होते. सिगरेटी पीत होते. हुक्का ओढत होते.

नंतर त्या म्हाताऱ्याने गाडी एका मोठ्या लांब-रुंद अशा रस्त्याकडे वळवली. रस्त्याच्या दुतर्फा फुलांची झाडं लावलेली होती. अर्ध्या रस्त्यावर आल्यानंतर त्याने आपली गाडी एका ठिकाणी उभी केली, “तुझं नशीब चांगलं दिसतंय. ती बघ, जलीलची गाडी उभी आहे.”

मरियमने खाली उडी मारली, म्हाताऱ्या गाडीवानाकडे बघून हसली आणि पुढे गेली.

यापूर्वी मरियमने कधीच मोटारीला हात लावला नव्हता. जलीलच्या काळ्या मोटारीच्या टपावरून तिने बोटं फिरवली. ती गाडी काळी चकचकीत होती. तिची चाकं चकाकत होती. गाडीच्या दरवाजाजवळ तिला स्वतःचं मोठं प्रतिबिंब दिसलं. आतमध्ये सफेद चामड्याच्या सीट होत्या. स्टिअरिंगच्या चाकाखाली पलीकडे मरियमने बघितलं, तेथे गोल आकाराच्या काचेखाली डबीत दोन सुया दिसल्या.

एक क्षणभर तिने तिच्या डोक्यात नानाचा आवाज ऐकला; वेडावून दाखवणारा, तिच्याविषयी साऱ्या आशाआकांक्षांना दडपून टाकणारा. लटपटत्या पायांनी मरियम घराच्या पुढच्या दरवाजापाशी गेली. तिने आपले हात भिंतीवर ठेवले. त्या भिंती खूपच उंच होत्या. तिला वाटलं, जणूकाही

जलीलच्या घराच्या भिंती आपल्याला अडवत आहेत. घरावर असणाऱ्या झाडाच्या पानांकडे बघण्यासाठी मरियमला आपली मान खूप मागे वाकवावी लागली. वाऱ्यानं झाडं हलत होती, डुलत होती. तिला वाटलं ती झाडं आपलं स्वागत करत आहेत. स्वतःच्या मनातल्या भीतीवर मात करून ती दरवाजाशी स्तब्ध उभी राहिली.

तेवढ्यात एका अनवाणी मुलीने दार उघडलं. तिच्या ओठाच्या खाली गोंदवलेलं होतं. “मी इथे जलील खानांना भेटायला आले आहे. मी मरियम, त्यांची मुलगी.”

त्या मुलीच्या तोंडावर प्रथम गोंधळल्यासारखा भाव उमटून गेला. नंतर ओळखल्याचा भाव उमटला. तिच्या ओठावर आता हलकंसं हसू आलं. नंतर एक प्रकारचं कुतूहल. पुढे काय होणार याची उत्कंठा दिसली. “इथेच थांब हं.” मुलगी पटकन म्हणाली आणि तिने दार परत लावून घेतलं.

काही वेळ मध्ये गेला. नंतर एका माणसानं दार उघडलं. तो चांगलाच उंच, धिप्पाड असा होता. त्याचे डोळे झोपाळलेले दिसत होते. चेहरा शांत होता.

“मी जलीलखान साहेबांचा शोफर आहे.” त्याच्या आवाजात निष्ठुरपणा नव्हता.

“त्यांचा कोण?”

“त्यांचा ड्रायव्हर. जलील खान आता इथे नाहीत.”

“पण त्यांची गाडी तर मला इथे दिसते आहे!” मरियम म्हणाली.

“ते काहीतरी तातडीच्या कामासाठी जवळच बाहेर गेलेत.”

“परत कधी येतील?”

“त्यांनी तसं काही सांगितलं नाही.”

मरियमने त्याला सांगितलं की, ते येईपर्यंत ती इथेच थांबेल. त्याने परत दरवाजा बंद केला. मरियम गुडघे छातीशी घेऊन बसली. संध्याकाळ होत आली होती. तिला भूक लागली होती. गाडीवानाने दिलेली टॉफी तिने तोंडात टाकली. थोड्या वेळानं तो ड्रायव्हर परत बाहेर आला.

“आता तुला घरी जायला हवं. अर्ध्या-पाऊण तासात काळोख पडेल.”

“मला काळोखाची सवय आहे.”

“पण आता थंडीही वाढेल. मी तुला तुझ्या घरी सोडतो. मी त्यांना सांगेन की तू इथे येऊन गेलीस म्हणून.” मरियमने नुसतंच त्याच्याकडे बघितलं. “नाहीतर मी तुला इकडे एका हॉटेलमध्ये नेतो. तिकडे तू सुखानं झोपू शकशील. मग उद्या सकाळी काय करायचं ते आपण बघू.” तो म्हणाला.

“मला घरात येऊ दे ना.”

“मला तसं सांगितलेलं नाही. हे बघ, ते परत कधी येतील ते माहीत नाही. कदाचित बरेच दिवस जातील.”

हाताची घडी घालून मरियम त्याच्याकडे बघत बसली.

ड्रायव्हरने एक दीर्घ श्वास सोडला आणि तिच्याकडे सौम्य निषेधाच्या नजरेनं पाहिलं.

जर त्या ड्रायव्हरने तिला परत तिच्या कोलबामध्ये नेलं असतं, तर पुढच्या काही वर्षांमध्ये परिस्थिती कशी बदलली असती याचा विचार करण्याचे अनेक प्रसंग मरियमवर येणार होते. ती त्या जागेवरून हललीच नाही. जलीलच्या घराच्या बाहेर तिने रात्र काढली. तिने आकाशात ढग जमताना पाहिले. आजूबाजूच्या घरांच्या सावल्या लांबत चाललेल्या पाहिल्या. त्या गोंदवलेल्या मुलीने एका थाळीमध्ये पाव आणि भात आणून दिला. पण मरियमने तिला सांगितलं की, तिला ते नको आहे. त्या मुलीने ती थाळी मरियमच्या जवळ ठेवली आणि ती निघून गेली. तिने रस्त्यावरून जाणाऱ्यांच्या पावलांचे आवाज ऐकले. लोकांची दारं उघडली जात होती. त्यातून कोणीतरी बाहेर पडत होतं. ते एकमेकांना खालच्या आवाजात शुभेच्छा देत होते. रस्त्यावरचे दिवे लागले आणि लोकांच्या घरांच्या बंद खिडक्यांमधून येणारा मंद प्रकाश ती बघत होती. कुत्री भुंकत होती. जेव्हा तिची भूक अनावर झाली तेव्हा तिने ती थाळी रिकामी केली. बागेतून पाकोळ्यांचा आवाज येत होता. वर आकाशात फिक्कट चंद्राला झाकून ढग पुढे गेले.

सकाळी तिला कोणीतरी हलवून जागं केलं. मरियमने बघितलं की, रात्री कुणीतरी तिच्या अंगावर ब्लॅकेट आणून टाकलं होतं.

× × ×

तो ड्रायव्हर तिचा खांदा हलवून तिला उठवत होता. तो म्हणाला, “बस. आता फार झालं. तू इथे दिखावा केलास तेवढा बस झाला. आता तुला इथून जायला हवं.”

मरियम डोळे चोळत उठून बसली आणि म्हणाली, “मी त्यांच्यासाठी थांबणार आहे.” तिची मान आणि पाठ दुखू लागली होती.

“इकडे, माझ्याकडे बघ. जलील खान म्हणतात की, तुला आता इथून जावं लागेल. तुला समजतंय नं? जलील खानांनी मला तुला आताच्याआता इथून घेऊन जायला सांगितलंय.” त्याने मोटारीचं मागचं दार उघडलं आणि हळुवारपणे म्हणाला, “इकडे ये.”

“मला त्यांना भेटायचं आहे.” मरियम म्हणाली. तिच्या डोळ्यात पाणी तरारलं.

ड्रायव्हरने परत एक उसासा टाकला. “चल, मी तुला घरी घेऊन जातो. ये, लवकर ये, डोखतार जो.”

मरियम उठली आणि त्याच्या दिशेनं चालायला लागली. पण झटक्यात तिने दिशा बदलली आणि ती घराच्या उघड्या असणाऱ्या पुढच्या दरवाजाकडे धावायला लागली. ड्रायव्हरचे हात तिच्या खांद्यावर पडलेले तिला समजले. त्याला हिसडा देऊन ती उघड्या दरवाजातून आत शिरली.

जलीलच्या बागेमध्ये ती जी काही मिनिट... दोन मिनिटं होती तेवढ्या काळात तिच्या नजरेला तिथल्या काही गोष्टी पडल्या. चकचकीत काचेच्या आत काही झाडं लावलेली होती. लांबलांब लाकडी काठ्यांवर द्राक्षाचे घोस लटकत होते. करड्या रंगाच्या दगडांनी बांधलेलं एक छोटंसं घर होतं. त्यात मासे ठेवलेले होते. फळांची झाडं, रंगीबेरंगी फुलांनी भरलेली झुडपं, जिकडे बघावं तिकडे फुलं दिसत होती. हे सगळं बघत असताना वरच्या खिडकीतून एक चेहरा आपल्याकडे बघतोय असं तिला वाटलं. तो चेहरा तिला एक क्षणभरच दिसला. जशी वीज चमकून जावी तसा तो चेहरा एकदम नाहीसा झाला. पण तिच्या दृष्टीने तो खूप वेळ तिथे होता. तेवढ्या वेळात तिने त्याचे मोठे झालेले डोळे, वासलेलं तोंड बघितलं आणि चेहरा तिथून नाहीसा झाला. तिथे तिला एक हात दिसला. त्यानं झटपट पडद्याची दोरी ओढली आणि पडदे खाली पडले. खिडकी बंद झाली.

नंतर त्या ड्रायव्हरने तिच्या काखेत हात खुपसून तिला अलगद वर उचलले. मरियमने हातपाय झाडले. तेवढ्यात तिच्या खिशातल्या गारगोट्या खाली पडल्या. मरियम हातपाय झाडतच होती, रडत होती. तरीपण त्याने तिला उचलून मोटारीजवळ खाली ठेवलं आणि थंडगार पडलेल्या चामडी सीटवर आत ढकललं.

गाडी चालवता-चालवता ड्रायव्हर हळू आवाजात तिची समजून काढण्याच्या सुरात बोलत होता. तो काय बोलत होता ते तिला समजलं नाही. मागच्या सीटवर बसून सबंध रस्ताभर मरियम ओक्साबोक्सी रडत होती. तिचे ते अश्रू म्हणजे दुःख, राग आणि फसवणूक याबद्दलचे होते. पण जास्त करून मनात खूप आत दडून बसलेल्या शरमेचे होते. तिला वाटलं की, जलीलला आपला मानणारी मी किती मूर्ख होते! त्याच्याकडे जाताना कोणता ड्रेस घालावा आणि मॅचिंग नसलेला हेजाब कसा घ्यावा याचा तिने किती विचार केला होता. त्याच्याकडे ती तंगडतोड करत गेली होती. तिकडून त्यांनी हाकललं तरी तिथून हलायला तिने नकार दिला होता. ती रस्त्यावरच्या एखाद्या भटक्या कुत्र्यासारखी उघड्यावर झोपली होती. तिला स्वतःचीच लाज वाटायला लागली. तिला आपल्या आईची दुखावलेली नजर, तिचे सुजलेले डोळे दिसायला लागले. नानाने तिला अगोदरच बजावलं होतं की, तो तुला घरात घेणार नाही म्हणून. पहिल्यापासूनच नानाचं बरोबर होतं.

वरच्या खिडकीतल्या त्याच्या चेहऱ्याविषयी ती विचार करायला लागली. त्याने तिला रात्रभर एखाद्या भिकान्यासारखं रस्त्यावर झोपवलं होतं. ती तोंड लपवून रडायला लागली. नंतर तिने आपली मान वर केलीच नाही. तिला आपलं तोंड लोकांना दाखवायचं नव्हतं. तिला पटलं की, तिनेच स्वतःची अशी नालस्ती करून घेतलीयं आणि आता ते सर्व हेरत शहराला कळेल. तिला वाटलं आता मुल्ला फैझुल्ला इथे असते तर त्यांच्या मांडीवर डोके ठेवून ती रडली असती.

थोड्या वेळानं गाडीला रस्त्यावरून जाताना हिसके बसायला लागले. गाडीचं नाक वर दिसायला लागलं. आता ते हेरत आणि गुलदमनमधल्या डोंगराच्या चढणीवरून चालले होते.

मरियम विचार करायला लागली की, मी आता नानाला काय सांगू?

तिची क्षमा कशी मागू? खरंतर नानाला आता तोंड कसं दाखवू?

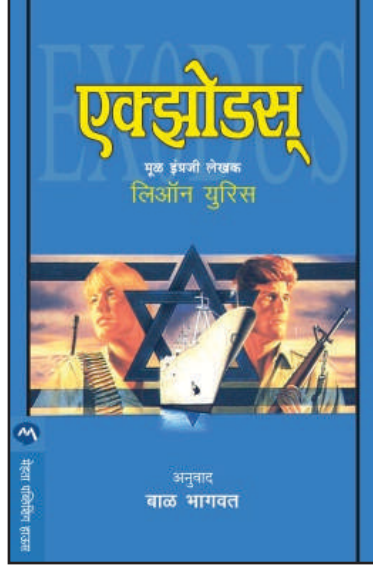
गाडी थांबली आणि ड्रायव्हरने तिला गाडीच्या बाहेर यायला मदत केली. “मी तुझ्याबरोबर तिथपर्यंत येतो.” तो म्हणाला.

रस्त्याने ती त्याच्यामागून जाऊ लागली. जाताना मध्येच झाडांवर मधमाशांची पोळी दिसत होती. दुग्धवनस्पती- मिल्कवीड पण दिसत होती. रानटी फुलांवर मधमाशा घोंगावत होत्या. ड्रायव्हरने तिचा हात धरून तिला नदी पार करायला मदत केली. नंतर त्याने तिचा हात सोडला आणि हेरतमधले प्रसिद्ध एकशेवीस दिवस घोंगावणारे वारे कसे वाहतात ते सांगायला लागला. सकाळपासून संध्याकाळपर्यंत वारे वाहतात. आजूबाजूची रेती उडून तिचे डोंगर कसे बनतात आणि रेतीवरच्या माशा कसे आपले अन्न गोळा करून ठेवतात त्याविषयी सांगू लागला आणि मग एकदम तो तिच्यासमोर येऊन उभा राहिला. तो तिचे डोळे झाकण्याचा प्रयत्न करायला लागला आणि तिला ते दोघे नुकतेच आले होते त्या दिशेनं ढकलायला लागला. “मागे फिर, चल! मागे चल. नाही, आता तू इकडेतिकडे कुठे बघू नकोस. मागे फिर. आलो त्याच दिशेनं परत फिर.”

पण तो तेवढा चपळ नव्हता. त्याला मरियमने जे बघू नये असं वाटत होतं ते तिला दिसलं. तेवढ्यात जोरदार वाऱ्यामुळे पडदा टाकावा तशी विलो झाडाची एक फांदी तुटली आणि तिच्यासमोर येऊन पडली. जणू तिने बघू नये म्हणून! पण त्या झाडाखाली काय होतं ते मरियमला दिसलं. सरळ पाठीची खुर्ची खाली उलटी होऊन पडली होती. वरच्या उंच फांदीवरून एक दोरखंड लोंबकळत होता. आणि त्या दोरखंडाच्या टोकाला गळफास लावलेली नाना लोंबकळत होती.

क
ए
न
म
घ
अं
अ
ख
र
प
ल
क्ष
आ
अं
श

एवडोडस्

लेखक
लिऑन युरिस

अनुवाद
बाळ भागवत

कलोन-जर्मनी-१९३८.

उत्सवाचे दिवस. वय किती तर सात वर्षे. बाबा म्हणजे सुप्रसिद्ध प्राध्यापक जोहान क्लेमेन्ट. मग आयुष्य म्हणजे मजाच की. पण सर्वात आठवणारी गोष्ट म्हणजे बाबांबरोबर भटकणे. कधी व्हाईन नदीच्या तीरावर, कधी प्राणिसंग्रहालयात. काय मस्त माकडे असायची तिथे. कधी कॅथेड्रलच्या बाजूने. वरचे दोन मनोरे आकाशापर्यंत पोचलेले. सर्वात मजा पहाटे जंगलात फिरायला गेलो की यायची. बरोबर मॅक्सिमिलीयन. असा कुत्रा संबंध कलोनमध्ये नव्हता. थोडासा विनोदीच दिसत असला तरी. पण प्राणीसंग्रहालयात मात्र त्याला न्यायला बंदी होती.

कधी हॅन्सलाही घेऊन जात असू. पण धाकटा भाऊ बरोबर म्हणजे खरा वैतागच.

आणि इतके लहान असताना आईही आवडते. ती पण बाबांबरोबर आणि हॅन्स आणि मॅक्सिमिलीयन बरोबर यावी असे वाटणारच. पण तिला पुन्हा बाळ होणार आहे आणि जरा चिडखोरच झाली आहे. पण बहीण मिळाली तरच मजा आहे. भाऊ एक आहे तेवढा खूप झाला.

रविवारी नदीच्या काठाकाठाने काठाकाठाने बॉनला आजीकडे जायचे. बिचाऱ्या मॅक्सिमिलीयनला मात्र मागे रहावे लागते. घर राखायचे असते न त्याला. किती तरी काका, मावशा येतात. मग आजी खूप खूप बिस्कटे बनवते. शंभर तरी.

उन्हाळ्यामध्ये खूप ट्रीप्स. ब्लॅक फॉरेस्ट, बादेन बादेन. काय नाव आहे? बादेन बादेन म्हणे! पण झरे काय छान आहेत!

बाबा फार मोठे आहेत. युनिव्हर्सिटीत त्यांना कुणीही बघितले की, टोपी हातात काढून घेऊन हसत “गुड मॉर्निंग हर डॉक्टर!” म्हणतात, रात्री इतर प्रोफेसर, त्यांच्या बायका, कधी कधी पंधरा वीस विद्यार्थी येतात आणि त्यांची खोली भरून टाकतात, ते गातात, बीअर पितात, चर्चा करतात. आईचे पोट मोठे व्हायच्या आधी तीही त्यांच्यात गप्पा मारायची, नृत्य करायची.

पण बाबांना काम नाही, कोणीही आलेले नाही, कुठे भाषण द्यायचे नाही अशी रात्र असली तरी सर्व शेकोटीसमोर बसायचे. त्यांच्या मांडीवर असताना ते गोष्ट सांगायचे. त्यांच्या पाईपचा छान वास यायचा.

पण त्या वेळी १९३७-३८ मध्ये काही चमत्कारिक गोष्टीही घडत असाव्यात, मला न कळणाऱ्या. सर्वजण घाबरल्यासारखे वागायचे. हळू आवाजात कुजबुजत बोलायचे. निदान युनिव्हर्सिटीत तरी. पण कलोनमध्ये उत्सवांचे दिवस असले की या गोष्टी कुणाच्या लक्षात राहणार?

आसपास सर्वत्र सर्वजण डोके फिरल्यासारखे वागताना आपले डोके कसे शांत ठेवायला हवे. प्रोफेसर जोहान क्लेमेन्टना विचार करण्यासारख्या अनेक गोष्टी होत्या. समुद्राची भरती ओहोटी जशी अचूक सांगता येते त्याचप्रमाणे मानवी इतिहासाचा क्रमही शास्त्रज्ञ सांगू शकतात असे त्यांचे मत होते. तिरस्कार, द्वेष, भयानक वेडेपणाने घडणाऱ्या भयंकर गोष्टी या सागराच्या लाटांसारख्या असतात. मोठ्या मोठ्या होत, अक्राळविक्राळपणाने मधे येणाऱ्या गोष्टींचा घास घेऊन शेवटी त्या फुटणारच. मानवसमाज अशा सागरात वावरत होता. पण तरीही काही जण उंच बेटांवर रहात असतात आणि त्यांना अथांग सागरात निर्माण होणाऱ्या वादळांचा धोका पोचत नाही. जोहान क्लेमेन्टचा विश्वास होता की, युनिव्हर्सिटी असेच एक बेट होते. सुरक्षित!

मध्ययुगात द्वेषाची अशीच एक लाट उफाळली आणि क्रूसेडर्सनी ज्यू लोकांची कत्तल उडवली. पण ख्रिश्चनांच्या विहीरीत ज्यू विष टाकतात, प्लेग ज्यूंमुळे होतो असे आरोप करून त्यांना ठार मारायचे दिवस आता इतिहासजमा झाले नाहीत का? अज्ञानाचा अंधार दूर व्हायला लागल्यावर, फ्रेंच राज्यक्रांतीनंतर ख्रिश्चनांनीच घेटोच्या भिंती पाडून टाकल्या नव्हत्या का? त्यानंतरच्या युगात जर्मनांच्या उत्कर्षाला ज्यूंनी हातभारच लावला होता. स्वतःच्या प्रश्नांना दुय्यम मानून इतरांना मदत केली होती. स्वतःचे वेगळे अस्तित्व विसरून ते समाजात मिसळून गेले होते आणि काय मोठी माणसे निर्माण झाली होती? हिने, रोल्सशील्ड आणि कार्ल मार्क्स, मेन्डेलोसोहोन आणि फ्राईड. कितीतरी नावे सांगता येतील. न संपणारी यादीच. जोहान क्लेमेन्टही स्वतःला प्रथम जर्मन मानत होता. पहिल्यांदा का? शेवटीही! कायमच!

ज्यू द्वेष हा मानवी इतिहासाचा एक अविभाज्य भाग आहे, एक शास्त्रीय

सत्य आहे असे जोहान क्लेमेन्टचे मत होते. तरी पूर्व युरोपमधल्या किंवा आफ्रिकेमधल्या जंगली राज्यांमधल्या ज्यूपेक्षा त्यांची परिस्थिती नक्कीच चांगली होती. लाजिरवाण्या, मानहानीकारक शपथा आणि फ्रॅन्कफर्टची कत्तल दुसऱ्या कुठल्या तरी युगात घडलेल्या घटना होत्या.

जर्मनीत असे वारे वहायला लागले असले तरी तो नक्कीच पळून जाणार नाही. जर्मनांचा भव्यदिव्य सांस्कृतिक वारसा लक्षात घेता अशा नादान लोकांना जर्मनीत जास्ती काळ वावरता येणार नाही, सत्तेवर राहता येणार नाही. इतर जर्मन जनताच त्यांना दूर करेल असा त्याला विश्वास होता.

पण एक एक दणका बसायला सुरुवात झालेली जोहान क्लेमेन्ट बघत होता. प्रथम प्रक्षोभक भाषणे, मग वर्तमानपत्रात मोहीम, आरोप, मग ज्यूंच्या उद्योगांवर बहिष्कार, रस्तोरस्ती ज्यूंच्या दाढ्या खेचण्याचे, त्यांना लाजिरवाण्या गोष्टी करायला लावण्याचे, मारहाणीचे प्रकार, शेवटी ब्राऊन शर्ट्स घालणाऱ्या तरुणांनी सुरुवात केलेल्या दहशतीच्या रात्री. अखेर यातनातळांवर रवानगी.

नानाविध लष्करी आणि सरकारी संघटना जर्मनीतल्या प्रत्येक कुटुंबावर बारीक लक्ष ठेवायला लागल्या. थोडाही विरोध किंवा विरोधाचा नुसता संशय जरी आला तरी गळा घोटला जायला लागला. तरीही जर्मनीतल्या बहुसंख्य ज्यूप्रमाणे जोहान क्लेमेन्टलाही वाटत होते की या संकटाचा, भीषण धोक्याचा संपर्क त्याला होणार नाही. त्याच्या आजोबांनी तर युनिव्हर्सिटीत ही परंपरा निर्माण केली होती. युनिव्हर्सिटी अशा गोष्टींपासून मुक्त होती आणि तोही जर्मनच नव्हता का?

तो रविवार कोणीच विसरणार नाही. बॉनमध्ये आजीच्या घरी सर्वजण गेलो होतो. कधी न येणारा इन्गोकाकासुद्धा बर्लिनहून आला होता. आम्हा सर्व मुलांना बाहेर खेळायला पाठवले होते.

कलोनला परत जाताना आई आणि बाबा एकदाही काही बोलले नाहीत. ही मोठी माणसेही कधी कधी लहान मुलांसारखीच वागतात नाही? घरी गेल्याबरोबर त्यांनी हॅन्सला झोपायला पाठवले. मला माहीत होते, आता ते काय करणार. हल्ली बऱ्याच वेळा आईबाबा एकटेच हळूहळू बोलतात. पण

दरवाजा थोडासा उघडला आणि कान लावला तर सगळे ऐकू येते. बाबा नेहमीसारखेच शांत होते आणि आई काळजीत.

“जोहान, आपण इथून जायलाच हवे. या वेळचे वादळ शमणार नाही. टाळताही येणार नाही. हल्ली तर मला मुलांना घेऊन रस्त्यात पाय ठेवायचा धीर होत नाही.”

“अग, गोष्टी इतक्या थराला नाही गेलेल्या. तुझ्या सध्याच्या या अशा परिस्थितीने तू जास्ती घाबरते आहेस एवढेच.”

“गेली पाच वर्षे तू म्हणतो आहेस की परिस्थिती बदलेल. काय झाले?”

“जोहान, आता आपले कोणी मित्रसुद्धा राहिले नाहीत. विद्यार्थी येत नाहीत. आपल्याशी ओळख आहे असे नुसते दर्शवण्याची इतरांना हिंमत होत नाही. तू मूर्खांच्या नंदनवनात वावरतो आहेस का?”

जोहानने आपला पाईप काढून पेटवला आणि एक निःश्वास टाकला. आपले डोके त्याच्या मांडीवर ठेवून मिरीयम खाली बसली. जोहान न बोलता तिला थोपटत होता. मॅक्सिमिलीयनने एकदा आळस दिला आणि तो शेकोटीसमोर बसला.

“मीही तुझ्यासारखी निर्भय असते आणि शांत राहू शकले असते तर किती छान झाले असते.” मिरीयम म्हणाली.

“माझ्या वडिलांनी, आजोबांनी याच युनिव्हर्सिटीत शिकवले, या घरातच मी जन्माला आलो. मला आयुष्यात हव्याहव्याशा वाटणाऱ्या सर्व गोष्टी इथे आहेत. माझा जीव या युनिव्हर्सिटीत अडकला आहे. हॅन्सनेही माझ्यानंतर या सर्व गोष्टींवर तसेच प्रेम करावे एवढी एकच इच्छा आहे माझी. कधी कधी मला वाटते की तुझा आणि मुलांचा जेवढा विचार मी करायला हवा होता तेवढा मी केला नाही म्हणून. पण असा पळ काढायला माझे मन तयार होत नाही. फक्त थोडे दिवस थांब मिरीयम. सर्व काही ठीक होईल. नक्की ठीक होईल.”

१९ नोव्हेंबर १९३८

२०० सिनॅगॉजची राखरांगोळी!

२०० ज्यूअपार्टमेंट हाऊसेस् उद्ध्वस्त!

८००० ज्यूंची दुकाने लुटली!

---

५० ज्यूंचे खून!

३००० ज्यूंना अमानुष मारहाण!

२०००० ज्यूंना अटक!

आजपासून ज्यूंना कुठलाही धंदा करता येणार नाही की कारागिरीचे काम करता येणार नाही!

आजपासून कुठल्याही ज्यू मुलाला शाळेत प्रवेश मिळणार नाही!

आजपासून कोणत्याही ज्यू मुलाला सार्वजनिक बागांमध्ये किंवा करमणुकीच्या मैदानांवर पाऊल ठेवता येणार नाही!

जर्मनीतल्या सर्व ज्यूंवर पंधरा कोटी डॉलर्सचा दंड बसवण्यात येत आहे!

आजपासून प्रत्येक ज्यूने “स्टार ऑफ डेव्हिड” असलेली पिवळी पट्टी दंडावर बांधली पाहिजे.

याहून वार्ड ते आणि काय घडणार? पण या उफाळणाऱ्या लाटा अखेर जोहानच्या सुरक्षित बेटावर, युनिव्हर्सिटीवरच आदळल्या. कानात ज्यू! ज्यू! ज्यू! असे घुमणारे शब्द आणि रक्तबंबाळ चेहरा घेऊन छोटी कारेन एकदा धावतच घरामध्ये शिरली. आपली मुळे इथेच खोल रूजलेली आहेत असा दृढविश्वास बाळगणाऱ्या जोहानची अढळ श्रद्धा डळमळली. जोहान क्लेमेन्टने आपल्या मूर्खपणामुळे कुटुंबातल्या प्रत्येकाचा जीव धोक्यात आणला होता. त्याने या भयंकर परिस्थितीतून बाहेर पडायचा मार्ग शोधायला सुरुवात केली आणि तो बर्लिनला गेस्टॅपोच्या कार्यालयात पोचला. परतल्यावर त्याने स्वतःला दोन दिवस आणि दोन रात्री आपल्या खोलीत कोंडून घेतले. त्याच्या टेबलावर बसून तो बर्लिनहून आणलेल्या कागदपत्रांकडे बघत बसला होता. जादूचेच कागदपत्र होते ते. एक सही, फक्त एक सही आणि त्याच्या आणि त्याच्या कुटुंबियांच्या आयुष्याला निर्माण झालेला धोका नाहीसा झाला असता. पुन्हा पुन्हा वाचून त्याला त्यातला मजकूर तोंडपाठ झाला होता.

“वर तपशीलवार स्पष्टीकरण दिल्याप्रमाणे पूर्ण शोध घेतल्यावर माझी, जोहान क्लेमेन्टची, पूर्ण खात्री पटली आहे की माझ्या जन्माबाबतच्या नोंदी

खोट्या बनवलेल्या आहेत. मी कधीही ज्यू धर्माचे पालन केलेले नाही. आज नाही, पूर्वी कधीही नाही. मी शुद्ध आर्यन रक्ताचा...”

कर सही! कर सही!! हजार वेळा तरी त्याने सही करण्यासाठी पेन हातात घेतले असेल. त्याची बुद्धी सांगत होती की काही भव्य, उदात्त वगैरे भूमिका घ्यायची ही वेळ नाही. तो कधी ज्यू नव्हता... नव्हता ना? मग सही का करत नाहीस?... एका सहीने काही फरक पडणार नाही ना?... मग का नाही सही करत?

गेस्टॅपोने आणखी एक गोष्ट जोहान क्लेमेन्टला स्वच्छ शब्दात सांगितली होती. त्याने कागदपत्रांवर सही केली नाही आणि आपले संशोधन त्याला चालूच ठेवायचे असेल तर, फक्त त्याच्या कुटुंबियांनाच जर्मनी सोडायची परवानगी मिळेल. त्याला ‘ओलीस’ म्हणून जर्मनीतच अडकवून ठेवण्यात येईल.

तिसऱ्या दिवशी तो स्वतःच्या खोलीबाहेर आला. झोप नसल्याने डोळे खोल गेलेले आणि चेहरा निस्तेज पडलेला. रात्रंदिवस विचार करून तो पार थकला होता. मिरीयमच्या डोळ्यातली काळजी त्याला दिसत होती. त्याने एकदा तिच्याकडे बघितले आणि शेकटीजवळ जाऊन ते कागदपत्र आगीत फेकले. “ते अशक्य आहे मला.” तो कुजबुजला. “तू मुलांना घेऊन जर्मनी सोडायच्या तयारीला लाग.”

आणि एकाएकी भयानक भीतीचा त्याच्या मनावर पगडा बसला. दारावरची प्रत्येक थाप, फोनची घंटा ऐकली की त्याचा थरकाप उडायला लागला. अशी जीवघेणी दहशत त्याने आयुष्यात अनुभवली नव्हती.

नवीन बाळाच्या जन्माची वेळ जवळ येत होती. लांबचा प्रवास आता मिरीयमला झेपला नसता. तेव्हा सर्वांनी फ्रान्समध्ये असलेल्या त्याच्या मित्रांकडे जावे असे त्याने ठरवले. बाळाच्या जन्मानंतर आणि थोडी ताकद आल्यावर मगच त्यांनी पुढे इंग्लंडला किंवा अमेरिकेला जायला हरकत नव्हती.

आणि त्याने सर्वच काही गमावले होते असे नव्हते. एकदा सर्व कुटुंब जर्मनीबाहेर पडल्यावर त्याला फक्त स्वतःचीच चिंता करायला लागली असती. जर्मन शास्त्रज्ञांना जर्मनीबाहेर पळून जायला मदत करण्यासाठी

जर्मनीत गुप्तपणे अनेक संघटना कार्य करत होत्या. बर्लिनमध्येच असलेल्या अशा एका संघटनेची माहिती त्याला झालीही होती.- मोसाद आलिया बेत-पॅलेस्टाईनमधल्या ज्यूंची संघटना.

ट्रंका भरून झाल्या. घर बंद झाले. त्या रात्री दोघेही शांतपणे बसले होते. एखादा चमत्कार व्हावा आणि ताटातूटीची पाळीच येऊ नये अशी वेडी आशाही मनात होती.

पण त्याच रात्री मिरियमच्या पोटात कळा यायला लागल्या. कुठल्याही हॉस्पिटलमध्ये तिला प्रवेश मिळाला नाही. दुसऱ्या मुलाला तिने घरातल्या बिछान्यातच जन्म दिला. प्रसूतीच्या वेळी अत्यंत कठीण परिस्थितीच निर्माण झाली होती. तिची प्रकृती सुधारायला आता कित्येक आठवडे लागले असते.

आणि जोहान क्लेमेन्टने हाय खाल्ली. त्याने धसका घेतला की आपले कुटुंब आता जर्मनीतच अडकणार आणि त्यांचा सर्वनाश होणार.

वेडापिसा होऊन तो मोसाद आलिया बेतच्या बर्लिन कार्यालयात पोचला. जर्मनीबाहेर निसटायची इच्छा बाळगणाऱ्या असंख्य लोकांची तिथे गर्दी झाली होती.

रात्री दोन वाजता त्याला एका तरुण आणि अत्यंत थकलेल्या अशा माणसाच्या कार्यालयात प्रवेश मिळाला. जर्मनीतल्या ज्यूंना जर्मनीबाहेर निसटायला तो मदत करत होता. पॅलेस्टाईनहून आलेल्या त्या ज्यू तरुणाचे नाव होते, आरी बेन कनान.

लाल तारवटलेल्या डोळ्यांनी तो म्हणाला, “तुम्हाला जर्मनीबाहेर काढायची व्यवस्था करू आम्ही डॉ. क्लेमेन्ट. घरी जा आता. नंतर तुमच्याशी संपर्क साधू. पासपोर्ट, व्हिसा यांची व्यवस्था करावी लागेल, त्यासाठी योग्य ठिकाणी पैसे चारावे लागतील. थोडे दिवस लागणार या गोष्टी करायला.”

“मी माझ्यासाठी आलेलो नाही. मी जाऊ शकत नाही. माझी पत्नीही नाही. माझ्या तीन मुलांना तुम्ही काहीही करून जर्मनीबाहेर काढा.”

“त्यांना काहीही करून जर्मनीबाहेर काढा” बेन कनान वेडावत म्हणाला! “डॉक्टर फक्त तुम्ही आमच्यासाठी महत्वाचे आहात. तुम्हाला आम्ही मदत करू. तुमच्या मुलांना नाही.”

“पण त्यांना तुम्ही मदत करायला हवी. करायलाच हवी.”

आरी बेन कनानने संतापानेच आपली मूठ टेबलावर आदळली आणि तो ताडकन् उभा राहिला. “बाहेरची गर्दी बघितलीत? त्यातल्या प्रत्येकालाच आज जर्मनीबाहेर पडायचे आहे.” रागाने थरथरतच तो पुढे म्हणाला, “पाच वर्षे, गेली पाच वर्षे घसा खरवडून आम्ही तुम्हाला सांगत होतो, विनंती करत होतो, भीक मागत होतो की जर्मनीबाहेर पडा म्हणून. आज जर्मनीबाहेर पडलात तर ब्रिटीश तुम्हाला पॅलेस्टाईनमध्ये जाऊ देणार नाहीत. आम्ही जर्मन आहोत- आम्ही जर्मन आहोत- ते आम्हाला काही करणार नाहीत- असे म्हणत राहिला होता ना? आता मी तरी काय करणार?”

आरीने आवंदा गिळला आणि तो खुर्चीत बसला. क्षणभर त्याने डोळे मिटले. तोही फारच थकलेला होता. टेबलावरच्या कागदपत्रांशी चाळा करत तो म्हणाला, “चारशे मुलांना जर्मनी सोडून जाण्यासाठी मी व्हिसा मिळवले आहेत. डेन्मार्कमधल्या काही कुटुंबांनी त्यांची काळजी घेण्याचे मान्य केले आहे. एका आगगाडीची व्यवस्था झाली आहे. तुमचे एक मूल आम्ही घेऊ.”

“पण... मला तीन मुले आहेत.”

“मला दहा हजार मुले आहेत डॉक्टर आणि व्हिसा फक्त चारशेच, पुन्हा ब्रिटिश नौदलाशी टक्कर घायला काहीच नाही. स्वतःपुरते बघू शकेल अशा सर्वात मोठ्या मुलाला पाठवा. उद्या रात्री बर्लिनहून गाडी सुटेल. पॉटस्डॅम स्टेशनवरून.”

कारेन अर्धवट झोपेत आपली चिंध्यांची बाहुली घट्ट धरून उभी रहायचा प्रयत्न करत होती. बाबा तिच्यासमोर गुडघ्यांवर बसून बोलत होते. “छान ट्रीप होईल कारेन. बादेन बादेनला जात होतो तशी.” बाबांच्या पाईपचा मंद सुगंध किती छान वाटत होता. तिला.

“पण मला जायचे नाही बाबा.”

“इतरसुद्धा किती तरी मुले मुली आहेत तुझ्यासारखी. बघ तरी.”

“मला नकोत ती. मला तुम्ही हवे आहात आणि आई आणि हॅन्स आणि मॅक्सिमिलियन. मला नवीन छोट्या भावालाही पहायचे आहे.”

“कारेन क्लेमेन्ट! माझी मुलगी कधी रडत नसते.”

“नाही रडणार बाबा. नक्की नाही... बाबा... बाबा... मला लौकर परत

भेटाल ना?”

“प्रयत्न करेन बेटा.”

एका स्त्रीने मागून येऊन जोहान क्लेमेन्टच्या खांद्यावर हात ठेवला.

“सॉरी सर. वेळ झाली गाडीची.”

“मी येतो तिला गाडीत चढवायला.”

“नको. प्लीज सर. गाडीवर पालकांना नाही येता येणार.”

बरोबरच होते म्हणा ते. जोहानने एकदा कारेनला घट्ट मिठी मारली आणि मागे पाऊल टाकले. तोंडात पाईप आहे हे विसरून त्याने इतक्या जोरात ओठ दाबला की त्याचे दातही दुखले. कारेनने त्या स्त्रीचा हात पकडला. एक पाऊल पुढे टाकताच ती मागे वळली. आपली बाहुली बाबांच्या हातात ठेवत म्हणाली, “बाबा! ही माझी बाहुली ठेवा तुमच्याजवळ. ती तुमची काळजी घेईल.”

पण तरी गाडी सुटताना शेकडो सैरभैर झालेले आई-वडील खिडकीच्या काचांना तोंड लावून आत बघत होते, ओरडत होते, पापे घेत होते. आपल्या मुलाच्या किंवा मुलीच्या शेवटच्या दर्शनासाठी वेडे झाले होते.

जोहान क्लेमेन्ट बघत होता. पण त्याला कारेन दिसत नव्हती.

गाडी सुटली. मुलांचे आई-वडील गाडीच्या बाजूबाजूने शेवटच्या क्षणापर्यंत धावत होते.

जोहान क्लेमेन्ट मात्र पुतळ्यासारखा स्थिर उभा होता. शेवटचा डबा पुढे गेला आणि त्याला शेवटच्या डब्याच्या मागच्या बाजूला शांतपणे उभी असलेली कारेन दिसली. तिने ओठांवर बोट टेकवून हात वर केला. तिला जणू माहीत होते की, तिचे बाबा तिला पुन्हा कधीच भेटणार नाहीत.

ती लहान लहान होऊन दिसेनाशी होईपर्यंत क्लेमेन्ट उभा होता. हातातल्या बाहुलीकडे बघताना त्याचे डोळे पाणावले होते.

“गुडबाय् माझ्या जिवा.” तो पुटपुटला.

मृत्युंजयी

मराठी साहित्यात ज्या लेखकांनी रहस्यकथा हा प्रकार यशस्वीपणे हाताळलाय, त्यातील एक अग्रगण्य नाव आहे रत्नाकर मतकरी. रहस्यमय कथांचे अनभिषिक्त सम्राट होते रत्नाकर मतकरी. त्यांच्या कथेत रहस्याचे धागे इतके सुंदर गुंफलेले असतात की कथा संपेपर्यंत आपण त्यांनी रंगविलेल्या जगातच हरवून जातो. 'मृत्युंजयी' या कथासंग्रहात एकूण सोळा कथा आहेत. पैकी 'किडे' ही कथा मला व्यक्तिशः खूप आवडली. 'जंगल' आणि 'किडे' या कथा वाचकाला अस्वस्थ करून सोडतात. 'डायरी', 'शिंपल्यातील चांदणी' आणि 'प्रियकर' या कथा भावनिक करतात .

लेखकांच्या लेखणीचं गुणवैशिष्ट्य म्हणजे व्यक्तिचित्रण इतकं सशक्त आहे की शेवटपर्यंत त्या व्यक्तिरेखेचे गुण-दोष ओळखणं कठीण होऊन बसतं. 'कर्ता करविता' या कथेमधील वकील हे पात्र याचं एक उदाहरण आहे.

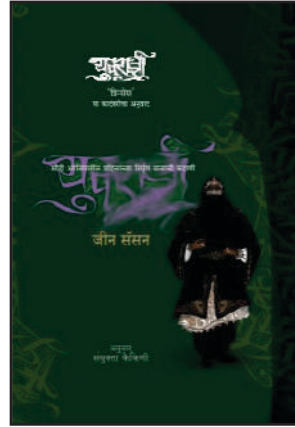
जवळपास प्रत्येक कथेतून लेखकांनी सामाजिक जाणिवेचं भान राखलं आहे आणि वाचकाला एक संदेश देण्याचा प्रयत्न केला आहे.

- आदित्य पाटील

ॐ

युवराज्ञी

सौदी अरेबिया किती जरी गर्भश्रीमंत असला, सगळी सुखे पायाशी लोळण घालीत असताना देखीलतेथीलस्त्रियांचे जीवन किती भयानक आहे. अन्याय, अत्याचार त्याचबरोबर कोणतेही सामाजिक आणि वैचारिक स्वातंत्र्य नसलेली तिथली स्त्री आतून एकटीच असते. याचे वर्णन तिथल्याच एका राजकुमारीने प्रत्यक्ष लेखिकेला सांगितले आणि त्यातून निर्माण झालेली ही वास्तव कादंबरी.

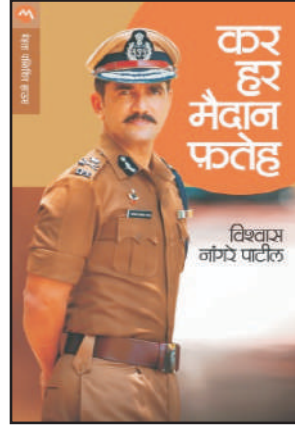
- सुदर्शन कोळी

ॐ

कर हर मैदान फ़तेह

जानेवारी महिन्यात 'चला हवा येऊ द्या' कार्यक्रमात 'कर हर मैदान फ़तेह' पुस्तक प्रकाशित झाल्याचं समजलं. 'मन में है विश्वास' आत्मकथनामध्ये सुरवातीचा संघर्ष वाचला होता, आता उत्सुकता होती ती 'कर हर मैदान फ़तेह'ची..... तरुण वयातील प्रचंड ऊर्जा, उत्साह

आणि ताकदीला सकारात्मक दिशा दाखवणारा मार्गदर्शक म्हणजे 'कर हर मैदान फ़तेह'. कोकरूडसारख्या छोट्याशा खेडेगावातील कोकरू... आय. पी. एस. अधिकारी म्हणून निवड झाल्यानंतर कुंभार मातीला आकार देतो तसो एवढा युवकाचे एवढा अधिकाऱ्यामध्ये रूपांतर करण्याच्या प्रक्रियेला शब्दबद्ध करण्याचा प्रयत्न आहे. एकाच वेळी आय. पी. एस., उपजिल्हाधिकारी आणि विक्रीकर

निरीक्षक या पदावर निवड झालेला आणि कोणतीही शैक्षणिक, आर्थिक, सामाजिक पार्श्वभूमी नसलेला ग्रामीण भागातील तरुण. प्रवेशावेळची घुसमट, त्यातलं द्वंद्व आणि कमान हाती घेतली की सुरू होणारं भन्नाट जीवन. शारीरिक, मानसिक व आध्यात्मिक अंगाची जाणीवपूर्वक केलेली मशागत आणि त्यातून रोज नव्याने घडणारा 'विश्वास.' मुळात क्षमतांचा विकास, न्यूनगंडाचा खात्मा करून आत्मविश्वासाचं बीज पेरणारा हा प्रवास आपणास खूप काही शिकवून जातो. या पुस्तकात आपल्याला लबास्ना, एनपीए, आउटडोअर ट्रेनिंग, व्यवस्थापन जीवनाचे व व्यवसायाचे, अडथळे आणि आत्मघात याविषयी सविस्तर वाचायला मिळते. अनुभव आणि प्रसंग अधिक जिवंत वाटण्यासाठी आवश्यक त्या ठिकाणी सुविचार, श्लोक, उदाहरणे, कवने दिली आहेत (अगदी डायरीत नोंद करून ठेवावी अशी.) वाचताना मसुरीची थंडी, लबास्ना ट्रेनिंग सेंटर, हैदराबाद सेंटरचे चित्र डोळ्यांसमोर उभे राहते, तसेच पीळदार मिश्या, उस्ताद, कुस्तीचा आखाडा, गवळोबाचा डोंगर, कोल्हापुरी तांबडा-पांढरा आपल्याला कोल्हापूर फिरवून आणल्याशिवाय राहत नाही. या पुस्तकामुळे आपणास जीवनाकडे पाहण्याचा सकारात्मक दृष्टिकोन, प्रचंड इच्छाशक्ती, उत्साह मिळतो. पुस्तकातील आवडलेला एक उतारा....

‘तुम्ही हळूहळू मरता, जेव्हा तुम्ही भटकत नाही, प्रवास करत नाही, वाचन करत नाही, जीवनाचं संगीतच ऐकत नाही, तुम्ही स्वतःचं कौतुकच करत नाही, स्वतःचं मन मारून तडजोड करत राहता. आयुष्याला सुंदर वळण देण्याचा धोकाच स्वीकारत नाही. स्वतःच्या स्वप्नांच्या मागे धावत नाही आणि त्यांच्या पूर्ततेसाठी झपाटून झोकून देत नाही, त्या वेळी तुम्ही हळूहळू मरता. आयुष्यातील प्रत्येक क्षण जगा, प्रत्येक क्षण वेगळा आहे आणि वेगळेपणात आनंद आहे. जीवन किती सुंदर आणि अर्थपूर्ण आहे, त्याचे संदर्भ किती विविध अंगांनी नटलेले आहेत...(बाकी तुम्ही प्रत्यक्ष वाचा.) प्रत्येकाने आवर्जून वाचावे असे पुस्तक. शेवटी ‘इन मुठ्ठीयीं में चाँद-तारे भर के आसमा की हद से गुजर के हो जा तू भीड से जुदा, भीड से जुदा रे बंदिया कर हर मैदान फतेह’...

- मीनाक्षी सोनवणे

डॉलर बहू

परदेशात जाऊन डॉलर मिळवण्याच्या नादात आपण आपली माणसं गमावतो, आपल्या देशापासून, मातीपासून कायमचे दुरावतो... आणि डॉलर कमावून खरंच सुखी होतो का? श्रीमंत होतो का? यासाठी ‘डॉलर बहू’ अवश्य वाचावे असे पुस्तक आहे.

- सारिका नाडगौडा

अँडम

मतकरींची 'अँडम' वाचली. अत्यंत उत्तम अशी कादंबरी आपण याआधी कशी वाचली नाही... असं साहजिकच वाटलं. या कादंबरीला अश्लील म्हटलं जातं; पण जे काही लिहिलंय ते वास्तव आहे... वरदा अन् त्याचं जीवन... वासना... शरीर... मन... इतकं अप्रतिम लिहिलं गेलंय की काय सांगावं .... 'ज्या क्षणी पुरुषाला त्याच्या शरीराचा धिक्कार करणारी स्त्री भेटते, त्या क्षणी त्याचं नियमित भूक मागणारं शरीर अन् मोहवश होऊ नकोस असं म्हणणारं मन यांच्यात संघर्ष सुरू होतो...' 'स्मशानातसुद्धा मैत्रीचं एखादं ठिकाण हवं ना?' अशी पानोपानी भेटणारी वाक्यं... पुस्तक दूर करू देत नाहीत... पण, शेवटी श्यामीचं काय झालं, असे काही प्रश्न राहतात ते राहतातच.

- आलेश शेंडे

८२

बारी

'बारी' ही रणजित देसाई यांची पहिली कादंबरी. वि.स. खांडेकरांनी तिचं प्रास्ताविक लिहिलंय. त्यांच्याच शब्दांत म्हणायचं तर... 'लेखक व त्याच्याशी अपरिचित असलेला वाचक यांच्यात जो अन्तरपाट असतो तो मंगलाष्टके म्हणून दूर करण्याकरिता प्रस्तावनाकाराची आवश्यकता असते.' आणि ते अगदी सूचक पद्धतीने

प्रस्तावनेत मांडलं आहे. कादंबरीबद्दल म्हणायचं झालं तर... बेरड समाजातील तेग्या या कादंबरीचा नायक आहे. यंत्रयुगाकडे वाटचालकरताना, त्याच्या समाजात, जीवनात होणाऱ्या बदलाची आणि त्या बदलामुळे शेवटी सर्वस्व हिरावून गाव तरुणमुक्त होते आणि गावात सरतेशेवटी म्हातारेच कुढत राहतात, असा केविलवाणा प्रवास, बेरड जमातीचे परंपरागत जीवन, त्या जीवनात होऊ घातलेली स्थित्यंतरे आणि या जमातीच्या भवितव्याची काळजी या कादंबरीत आहे. रानात पलित्याच्या उजेडात दिसलेली नागी, त्याच्या मनाला भुरळ घालते. ती लग्नास तयार नसतानाही, तिच्या बापाच्या संमतीने तिला पळवून आणतो आणि लग्न करतो. दरोडा टाकण्याचा परंपरागत धंदा, आणि गावाचा नाईक असलेला तेग्या, एकवार चुकून सावकाराच्या बैलगाडीवरच दरोडा घालतो, ज्याच्याकडे तो इमानाने चाकरी करत होता. अर्थात ते कळल्यावर काही नुकसान न करता तो गाड्या सोडतो; पण नियती त्याच्याकडून त्याची खूप मोठी किंमत वसूल करते. सावकार त्याला शपथेत अडकवून, तुला काहीच होणार नाही या शर्तीवर पाटलाचा खून करवतो. भोळ्या तेग्याचा जीव कात्रीत सापडतो आणि तो खून करतो. त्यात त्याचा मित्रही ओढला जातो. त्याच्या पश्चात गावाचा नाईक त्याचा मुलगा ईश्वरा असतो. अकरा वर्षे कारावास भोगून तेग्या येतो तेव्हा गावाचं चित्र पालटलेलं असतं. सावकाराला जाब विचारायला जातो आणि सावकाराची बायको त्याला शपथेत अडकवते. पोरचं लग्न करतो आणि त्याच दिवशी त्याच्या घराला आग लागते आणि नागी त्यात सुनेला वाचवून स्वतः मात्र जळून मरते. जंगलात एक दिवस वणवा लागतो तो युक्तीने सारेजण विझवतात आणि तेव्हापासून त्यांच्या आयुष्यात एका तंत्रयुगाची एन्ट्री होते. त्यांचे आयुष्य एका अदृश्य वणव्यात दिवसेंदिवस होरपळत जाते. हळूहळू गावाचं गावपण राहत नाही. गावात माणसं राहत नाहीत आणि त्यांनी जिवापाड जपलेलं जंगलही बोडकं होऊन जातं.

- नितेश पाटील

उत्तरकांड

एस. एल. भैरप्पा यांचं प्रत्येक पुस्तक वाचकाच्या मन आणि मेंदूचा ताबा घेणारं असतं. वाचत असताना वाचक एका वेगळ्याच विचारचक्रात हरवून जातो आणि याचाच प्रत्यय मला पुन्हा एकदा आला त्यांची रामायणावर आधारित कादंबरी 'उत्तरकांड' वाचत असताना. 'साक्षी' आणि 'आवरण' या कादंबऱ्या वाचल्यानंतर 'उत्तरकांड' ही त्यांची

तिसरी कादंबरी वाचून पूर्ण झाली. प्रत्येक कादंबरीचा विषय जरी वेगळा असला तरी भैरप्पांच्या साहित्याचे वैशिष्ट्य म्हणजे त्यांचं साहित्य हे मानसिक पातळीवर वाचून संपत नाही, असं वाटतं; कारण पुस्तक वाचून झाल्यानंतर त्याचा विचार बराच वेळ आपल्या डोक्यात घोळतच राहतो. 'उत्तरकांड' ही रामायणावर आधारित कादंबरी रामाने सीतेचा त्याग केल्यानंतर वाल्मीकी ऋषींच्या आश्रमात राहत असताना सीतेच्या निवेदनातून उलगडत जाते. रामायणात घडलेल्या घटनांसोबत बरेच चांगले-वाईट प्रसंग सीतेच्या दृष्टिकोनातून उलगडत असताना सीतेचा वर्तमानकाळ आणि भूतकाळ यामध्ये वाचकाला गुंतवून ठेवत ही कादंबरी पुढे सरकत राहते. रामाची पत्नी म्हणून सीतेच्या वाट्याला जे भोग आले, त्याचं मनोविश्लेषणात्मक चित्रण भैरप्पांनी या कादंबरीत केलेलं आहे. राम, सीता आणि लक्ष्मणाबरोबरच रामायणातील इतरही पात्रांचं जे वर्णन भैरप्पा यांनी केलं आहे ते वाचत असताना आजपर्यंत ज्या पारंपरिक चौकटींमध्ये आपण या पात्रांना पाहत आलो आहोत त्या सर्व भेदून ही पात्रे आपल्यासमोर उभी राहतात. शिवाय रामायणात घडलेल्या सर्वच घटना कोणताही दैवी मुलामा न देता वर्णन केल्याने आणि प्रत्येक व्यक्तिरेखेला मानवी पातळीवर आणून मांडल्यामुळे सीतेच्या वाट्याला आलेलं आयुष्य म्हणजे आजच्या समाजात,

आपल्या आसपास घडत असणारी एखादी कथाच असल्याचा भास वाचकाला होत राहतो आणि त्यामुळेच सीतेच्या निवेदनातून पुढे सरकत असताना कादंबरीत एक प्रकारचं नाट्य निर्माण झालं आहे, जे रामायणाचा एक नवा अर्थ आपल्यासमोर घेऊन येते. 'पतिव्रता', 'सौशिकतेचं एक मूर्तिमंत उदाहरण' फक्त याच नजरेतून आजपर्यंत सीतेकडे पाहिलं गेलं आणि पुढच्या पिढीतीलस्त्रियांसाठी एक आदर्श म्हणून समाजापुढे त्याचं इतकं उदात्तीकरण केलं गेलं की सीतेवर एक स्त्री म्हणून झालेला अन्याय आपसूकच झाकला गेला, तिचा आवाज दबला गेला. एस. एल. भैरप्पांनी सीतेवर झालेल्या याच अन्यायाला वाचा फोडण्याचा, सीतेला न्याय देण्याचा प्रयत्न त्यांच्या या 'उत्तरकांड' कादंबरीमधून केला आहे. सीतेला एका वेगळ्याच रूपात भैरप्पांनी या कादंबरीतून आपल्यासमोर आणलं आहे, ज्यामुळे सीता जणू काही आजच्या काळातली एखादी स्त्रीवादी व्यक्तिरेखाच वाटत राहते. 'उत्तरकांड' या कादंबरीमध्ये भैरप्पांनी सीतेच्या माध्यमातून स्त्रीची एक तेजस्वी बाजू आपल्यासमोर आणली आहे. रावणाकडून सुटका केल्यानंतर रामाने सीतेला अग्निपरीक्षा घ्यायला लावली; परंतु सीता जशी रामापासून दूर होती तसाच रामही सीतेपासून दूर होता, मग जो न्याय सीतेला तोच रामाला का नाही, असा सवाल दबक्या आवाजात अनेकदा केला जातो; पण सीता ही एक 'स्त्री' असल्याकारणाने रामाने जे केलं ते कसं योग्य होतं असंच आजपर्यंत सांगितलं गेलं. भैरप्पांचं 'उत्तरकांड' याला अपवाद आहे, भैरप्पांच्या 'उत्तरकांड'मधील सीता नेमका असाच सवाल रामाला भर धर्मसभेत करते - 'रामा, माझ्या शीलाबद्दल तुला शंका आहे; पण तुझ्या स्वतःच्या शीलाचं काय?' आणि राम निरुत्तर होतो. भैरप्पांनी सीतेच्या माध्यमातून विचारलेला हा प्रश्न म्हणजे एका अर्थाने रामसारखंच दुटप्पीपणे वागणाऱ्या आजच्या समाजपुरुषाला दाखवलेला आरसा आहे. त्यामुळेच पौराणिक पार्श्वभूमी असली तरी आजच्या वास्तविक जगाला अगदी तंतोतंत लागू होणारी भैरप्पांची ही ३०४ पानी कादंबरी 'उत्तरकांड' वाचकाला अंतर्मुख होऊन विचार

करायला लावते.

- संदीप जाधव

ॐ

पावनखिंड

प्रचारसभेत बोलणाऱ्या आणि मनानेच इतिहासातील प्रसंग रंगवणाऱ्या राजकीय नेत्यांच्या वक्तव्यावर विचार करायला लावणारं हे पुस्तक आहे. लॉकडाउनच्या संधीचा फायदा घेत मी या पुस्तकाचं वाचन केलं. खरंच, 'हिरकणी' चित्रपटासारखं हे पुस्तकही छोट्या प्रसंगावरून लिहिलं आहे असं वाटतं; पण तसं नाही. कितीतरी गोष्टी पडद्यामागच्या कलाकारांसारख्या असतात. त्या कधीच दिसत नसल्या तरी खूप ग्रेट असतात. मग पुढे येणारेच लक्षात राहतात, त्यांच्याच जयंत्या होतात; पण असेही अजून खूप लोक आहेत ज्यांनी कधी प्रसिद्धीच्या झोतासाठी इतिहास गाजवला नाही. या पुस्तकात अगदी तसंच बाजीसोबत त्यांचे सख्खे बंधू फुलाजीही प्राणाची बाजी लावतात. शिवाजी महाराजांचं चित्रणही उत्कृष्ट रीतीने केलं आहे. सगळ्यांनी जरूर वाचावं असं हे पुस्तक आहे.

- गीतांजली अभंग

ॐ

ओमेर्ता

आधुनिक काळात कादंबरीच्या विश्वात अनेक उच्चांक प्रस्थापित केले गेले. अर्थात, कादंबरीचे संदर्भ आणि प्रकार शोधताना गुन्हेगारी जगताचे भयाण वास्तव वाचकांसमोर आणण्याचा प्रयत्न झाला. Science fiction या प्रकारात तंत्रज्ञान आणि संशोधन करून Futuristic आयुष्याच्या कल्पना केल्या गेल्या;

परंतु साहित्यविश्वातील मारिओ पुझो हे नाव काहीसं वेगळं आहे. फक्त आणि फक्त माफिया हाच त्यांच्या मेंदूला आवडता विषय असावा. नुकतीच त्यांनी निर्मिलेली Omerta (ओमेर्ता) ही काहीशी रहस्यमय भयकथा, गुन्हेगारी प्रवृत्तीच्या आणि माफियांच्या फॅमिलीबद्दल अधिक माहिती देणारं आहे. सुहास शिरवळकर यांच्यासारख्याच, किंबहुना त्याहीपेक्षा सरस कामगिरी पुझोची आहे. इटालियन अमेरिकन माफिया किंवा सिसिलियन माफिया आणि त्यांच्या गुन्हेगारीबाबत विस्तृत व वाचकांस रंजक वाटेल अशीच लेखनशैली आहे. २०००मध्ये प्रकाशित झालेल्या कथानकात रेमंड एप्रिल, हेंको, पोर्टेला, सोबतच एफबीआयचा अधिकारी कुर्ट सिल्की याची कथा आहे. अमिताभ बच्चन यांनी भूमिका केलेल्या 'सरकार' सिनेमाची कथा याच मारिओ पुझो लिखित 'Godfather' या पुस्तकावर आधारित आहे. एकेकाळी 'Godfather II' ला सहा ऑस्कर पुरस्कार प्रदान करण्यात आले होते. त्यामुळे हे कथानक वाचताना लेखकाचा दर्जा लक्षात येतो. मेहता पब्लिशिंग हाऊसने 'Omerta' चं मराठी भाषांतर प्रकाशित केलं असून, अनिल काळे यांनी अनुवाद केलाय. मजा आली वाचताना.

- लक्ष्मीकांत कापगाते

सेक्स वर्कर

‘सेक्स वर्कर’ हे नलिनी जमिला यांचं आत्मकथन. एका वहीत त्यांनी त्यांचं नाव, जन्म आणि वय लिहिलं होतं. हे लिहिताना त्यांचं वय होतं एकोणपन्नास. त्यानंतर एका गिऱ्हाइकानं ते वाचलं आणि त्यामुळे ते गिऱ्हाईक गमावलं; कारण त्यांनी त्या गिऱ्हाइकाला त्यांचं वय सांगितलं होतं बेचाळीस. वाचून अंगावर काटा आला की नाही ? आहे की नाही हादरवून टाकणारी कहाणी? नलिनी ही

पहिला नवरा कॅन्सरच्या आजाराने गेल्यावर आपल्या मुलीला जगवण्यासाठी सेक्स वर्कर म्हणून काम करू लागली. ही मुलगी तिच्या वडिलांच्या आईकडेच म्हणजे आजीकडेच राहत असते. एकटीने आयुष्य कसं काढायचं म्हणून दुसरं लग्न करते. दुसऱ्या नवऱ्यापासून हिला एक मुलगी होते; पण नवरा-बायकोचं नातं जास्त काळ टिकत नाही. म्हणून तिसरं लग्न करते. तिसऱ्या नवऱ्याने मात्र नलिनीला जास्त काळ आधार दिला. तिसऱ्या नवऱ्याचं नावही स्वतः बदलून त्याला जमिला म्हणत असते आणि स्वतःच्या नावापुढे लावतही असते. शेवटी हेही नातं जास्त काळ टिकत नाही. तिला स्वतःला वाटतं ही आपली मुलगी आता वयात आली आहे आणि आपल्या नवऱ्याच्या मनात भलतंसलतं आलं तर? तसंही ही त्याची मुलगी नव्हे. म्हणून तिच्या मुलीला घेऊन निघून जाते. पुढे तिच्या मुलीला शिक्षण देण्यासाठी तिला बऱ्याच संघर्षाला सामोरं जावं लागलं. बऱ्याचदा नलिनीला फक्त मशिदीत आसरा मिळाला. तिथे मिळणाऱ्या भिक्षेवर ती जिवंत राहिली. तरीही देव नाही असं म्हटलं तर दैवी कोप होईल असं तिला वाटायचं; पण देव आहे असं खात्रीशीर सांगण्यासारखा एकही अनुभव तिच्याजवळ नाही. ३ डिसेंबर हा दिवस ‘सेक्स वर्कर्स डे’ म्हणून साजरा केला, त्या वेळी नलिनी या कोलकात्याला गेल्या होत्या. त्या वेळी

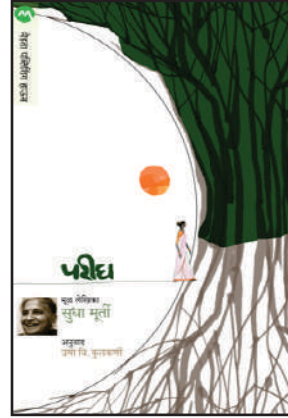
त्यांनी सेक्स वर्कर्सबद्दल मत मांडलं. त्या म्हणाल्या, 'देहविक्रेत्या इतर महिलांपेक्षा वेगळ्या असतात. यांना स्वयंपाक करून नवऱ्याची वाट पाहायची नसते. आपल्या मुलांना कसं वाढवायचं याची परवानगी नवऱ्याकडून घ्यावी लागत नाही.' असं अजून बरंच काही पुस्तकात सांगितलंय ते तुम्ही वाचाच. तुम्ही हे पुस्तक नक्की वाचा, यावर बोला, चर्चा करा. अफाट पुस्तक आहे हे. हे पुस्तक वाचून गलबलून येतं. मला हे पुस्तक वाचून वर्ष झालं; पण पुस्तक वाचून मनाला आलेली अस्वस्थता कधीतरी बाहेर काढावीच लागते. म्हणून हा लेखनप्रपंच. या पुस्तकातलं मला फार पटलेलं एक वाक्य 'समाजापासून दूर पळालेली माणसंच फक्त शरीरसुखासाठी येतात.'

- निलेश साठे

२२

परीघ

नुकतंच सुधा मूर्ती यांचं 'परीघ' हे पुस्तक वाचलं. खूप छान कादंबरी आहे. ही कादंबरी मृदुला या पात्राभोवती फिरते जी समाजातील एक सर्वसामान्य तत्त्वनिष्ठ, तसेच कुठलीही भौतिक सुखं गौण मानते. कादंबरीत सुधाताईनी समाजातील वेगवेगळ्या घटकांचे प्रतिनिधित्व करणारी पात्रे रेखाटली आहेत. त्यामुळे हे कथानक आपल्या

आजूबाजूलाच कुठेतरी घडलं आहे असं वाटतं. वैद्यकीय क्षेत्रातील नामवंत डॉक्टर संजय, प्रत्येक गोष्टीत केवळ व्यवहार बघणाऱ्या रत्नम्मा, श्रीमंतीचं ढोंग करणारी लक्ष्मी व शंकर, सरकारी कार्यालयातील बाबूंचं प्रतिनिधित्व करणारे चिकनांजप्पा इत्यादी पात्रं

कथेला वास्तव बनवतात. सुधा मूर्ती यांची खूप सुंदर व वाचनीय कलाकृती.

- शुभदा बोरसे

२२

हरवलेल्या मंदिराचे रहस्य

ही कादंबरी म्हणजे अनुष्का या बारा वर्षांच्या मुलीची साहसकथा आहे. शहरात वाढलेली अनुष्का सुट्टीत आपल्या आजी-आजोबांच्या गावी जाते. गावातील जीवन शहरापेक्षा वेगळे असल्याचे तिच्या लक्षात येते; पण तिला ते हळूहळू आवडू लागते. तिथल्या वेगवेगळ्या गोष्टींमध्ये ती सहभागी होऊ लागते. पापड बनवणं, वरदा नदीच्या काठी सहलीला जाणं, सायकल

चालवणं, नवे मित्र-मैत्रिणी या सर्वांत तिची सुट्टी छान चाललेली असते. यात आणखी एक गंमत म्हणजे आजीकडून गोष्टी ऐकणे. अशीच आजीने तिला गावातील एका पायऱ्या असलेल्या जुन्या विहिरीची गोष्ट सांगितलेली असते. एक दिवस ती गावाजवळच्या रानात आपल्या मित्रमंडळींबरोबर सहलीला गेलेली असताना तिला त्याच जुन्या पायऱ्या असलेल्या विहिरीचा शोध लागतो. पुढे या विहिरीत काय काय सापडते, हे जाणून घेण्यासाठी ही साहसकथा वाचायलाच हवी. गावातील जीवन, तिथले लोक यांची ओळख होत होत पुढे एका गुपिताच्या शोधापर्यंतचा अनुष्काचा प्रवास कसा होत जातो, हे वाचणे हा नक्कीच एक आनंददायी अनुभव आहे. पुस्तकात निरनिराळ्या प्रसंगांसाठी चित्रांचाही समावेश करण्यात आला आहे. एका गुपिताच्या शोधाची ही कहाणी सांगताना मूर्ती यांनी ग्रामीण जीवनातील

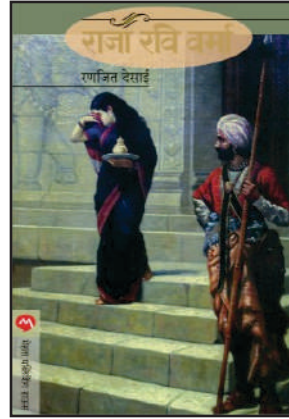
साधेपणाचे, निसर्ग सहवासाचे, तसेच तिथल्या सकारात्मक परंपरांचेही वर्णन अतिशय प्रांजळपणे केले आहे. त्यामुळे लहानांबरोबरच मोठ्यांनीही वाचावी अशी ही साहसकथा आहे.

- पंकज दातरे

ॐ

राजा रवि वर्मा

रणजित देसाई लिखित 'राजा रवि वर्मा' वाचून झालं अन् याच कादंबरीवर आधारित 'रंग रसिया' हा चित्रपटसुद्धा पाहून झाला. या कादंबरीबद्दल बोलायचं झालं तर ही कादंबरी वाचकाला शेवटपर्यंत खिळवून ठेवते. त्यांची भाषा अतिशय सोपी, ओघवती आणि गुंतवून ठेवणारी आहे. कुठेही आपल्याला ती कंटाळवाणी किंवा बोजड वाटत नाही. हेच तर खरं यश आहे लेखकाचं. राजा रवि वर्मा यांनी

काढलेल्या देवादिकांच्या चित्रांसमोर जनता आजही नतमस्तक होते आणि आजही अनेक उदयोन्मुख चित्रकार त्यांनाच आपले प्रेरणास्थान मानतात. चित्रकलेचा इतिहास राजा रवि वर्मा या नावाशिवाय पूर्णच होऊ शकत नाही. आपल्या अवघ्या ५८ वर्षांच्या जीवनात त्यांनी अनेक पौराणिक कथांना मूर्त रूप देऊन ती पात्रं चित्ररूपात अजरामर करून भारतीय चित्रकला एका वेगळ्याच उंचीवर नेऊन ठेवली.

- अनिकेत सावे

ॐ

राधेय

‘राधेय’ वाचून झालं. महाभारत खूप वेळा बघितलंय. ‘मृत्युंजय’ वाचलंय. कर्णावरील मालिका बघितल्या; पण कर्णाबद्दलचं कुतूहल काही कमी होत नाही. ‘राधेय’ वाचताना सगळे प्रसंग डोळ्यांसमोर उभे राहतात. सोपी भाषा, कुठेही काल्पनिकता जाणवत नाही. एकंदरीत, सगळ्यांनी वाचावी अशी कादंबरी. ‘मी योद्धा आहे... जखमांची भीती बाळगून भागायचं नाही.

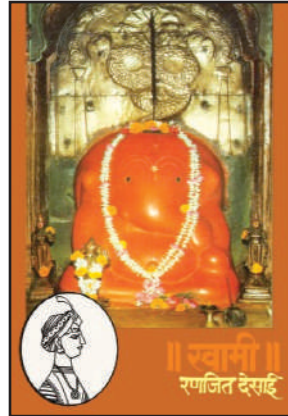
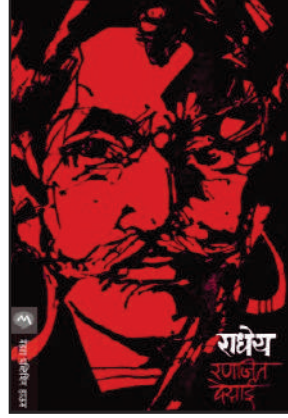
जन्माबरोबरच सुरू झालेलं हे युद्ध अखेरच्या क्षणापर्यंत मला चालवलं पाहिजे. त्यातच माझ्या जीवनाचं यश सामावलं आहे,’ हे कर्णाच्या जीवनाचं सूत्रच जणू ‘राधेय’मधून अधोरेखित होतं.

- आदेश खोमणे

ॐ

स्वामी

‘स्वामी’ कादंबरी नुकतीच वाचली. राज्यकारभार सांभाळताना व गृहबलेशातून जात असतानाही आपल्या पत्नीवर माधवरावांनी किती निस्सीम प्रेम केलं होतं, याची माहिती झाली. माधवरावांचे आणि रमाबाईंचे शेवटी शेवटी असलेले संवाद तर खरे प्रेम काय असते, याची जाणीव करून देतात. कादंबरी वाचून पूर्ण झाल्यावर, मन खूप सुन्न झालं. प्रेमावरचे आजपर्यंत खूप चित्रपट बघितले आणि

ते आवडले देखील; पण ही कादंबरी वाचून पूर्ण झाल्यावर वाटलं, की यासारखी दुसरी प्रेमकथा असूच शकत नाही. एवढंच म्हणेन, अप्रतिम! अप्रतिम! अप्रतिम! रणजित देसाई सरांना सलाम! त्यांच्या लेखनामुळेच इतिहास मनाला स्पर्शून गेला.

- अंकुश नाईक

२

चेहऱ्यामागची रेश्मा

काही पुस्तकं का वाचली जावीत याची कारणं बरीच असतात; पण हे पुस्तक मी प्रत्यक्ष खरेदी करून वाचायचं एकमेव कारण आहे की याचा अनुवाद करणारी माझी मैत्रीण आहे. हे तिचं पहिलंच अनुवादाचं काम आहे. अॅसिड हल्ल्यातून सावरून जगाला प्रेरणा देणाऱ्या सामान्य मुलीची असामान्य गोष्ट. हे पुस्तक मी पाच दिवसांत वाचून संपवलं. मुखपृष्ठावरच 'रेश्माचा चेहरा' आहे, तो बघूनच

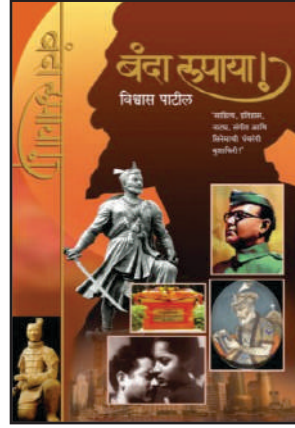
आधी चर्च होतं. ही काय कहाणी असेल या कुतुहलानं, बघता बघता दोन ते अडीच तासांत मी पहिली सात प्रकरणं वाचून काढली होती. या पुस्तकाची मांडणी इतकी सुरेख आहे की टप्प्याटप्प्याने तिच्या गोष्टी चित्ररूपाने समोर तरळतात आणि रेश्मा आपल्यासमोर उलगडत जाते. मूळ इंग्रजी पुस्तक मी वाचलेलं नाही; पण हा मराठी अनुवाद आपण वाचतोय असं कुठेही वेगळं जाणवलं नाही, हे निर्मितीचं पहिलं यश आहे असे मी म्हणेन. पुस्तकातील प्रकरणे आधी उत्तम क्रमाने मांडली गेली आहेतच; पण त्याचा अनुवाद करताना कुठेही ते कंटाळवाणे होत नाही, त्यातील काही ठिकाणी तिच्या आयुष्यातल्या घटनांशी रेश्माची असलेली भावनिक गुंतवणूक दाखवताना खूप समर्पक मराठीचा वापर

अनुवादकाने केला आहे. रेश्माचा स्वभाव नेहमीच अन्यायाविरुद्ध आवाज उठवण्याचा असल्याने असेल अथवा हे सगळं घडलं तेव्हा ती फक्त सतरा वर्षांची होती, त्यामुळे तो वयाचा परिणाम दिसून येतो. काही प्रसंगांतील तिची बंडखोरी चपखल मांडली गेली आहे. आपण ऑसिड हल्ल्याच्या बातम्या फक्त वाचतो आणि हळहळतो. आपल्यात एक म्हण आहे त्याप्रमाणे 'ज्याचं जळतं, त्यालाच कळतं.' तसंच हा प्रसंग ओढवल्यावर रेश्माच्या कुटुंबातील सर्वांनी जे काही सहन केलंय याची आपण कल्पनाच केलेली बरी! तिला हॉस्पिटलमध्ये मिळालेली वागणूक, पोलिसांचा कारभार, बर्न वॉर्डमध्ये गेल्यावर तिला वाटलेली भीती, नातेवाइकांनी तिच्याबद्दल घेतलेला संशय या अन् अशा अनेक प्रसंगांतून स्वतःला सावरत राहणं किती कठीण झालं असेल याचा वाचताना अंदाज येतो. आपल्याकडे लोक बघूही शकत नाहीत इतका विद्रूप चेहरा घेऊन वावरणारी रेश्मा जेव्हा नैराश्यानं ग्रासली जाते तेव्हा तिच्या मनस्थितीची जाणीव आणि त्यानंतरची तिची भरारी हा प्रवास खूप सहजतेने मांडला गेला आहे. अनुवाद करताना नक्कीच एक उंची यातील ओघवत्या भाषेने गाठलेली आहे. ती आपल्याला वाचताना जाणवते. रेश्माला मिळालेला मित्रपरिवार आणि संवेदनशील कुटुंब यांना हॅट्स ऑफ! ही एक सत्य घटना आहे. अशा अनेक रेश्मा आपल्या आजूबाजूला असतील. त्यांना आपण एक माणूस म्हणून मान्य करू शकतो का? त्यांचे प्रश्न सोडवता नाही आले तरी, त्यांना काही छोट्या गोष्टींतून मिळणारा आनंद तरी देऊ शकतो का? त्यांची सत्य कहाणी काय आहे हे जाणून घेऊ इच्छितो का? यांसारखे प्रश्न माणूस म्हणवून घेताना मनात येतात, हेच या पुस्तकाचं यश आहे. असे इतरही चांगले अनुवाद निर्मितीकडून वाचायला मिळोत, हीच मनापासून सद्विच्छा आणि शुभेच्छा!

-चिन्मयी चिटणीस

बंदा रुपाया

‘पानिपत,’ ‘महानायक,’ ‘संभाजी,’ ‘चंद्रमुखी,’ ‘पांगिरा’ अशा महान कादंबऱ्या लिहिणाऱ्या विश्वास पाटलांचे आणखी एक आगळंवेगळं पुस्तक म्हणजे ‘बंदा रुपाया.’ या पुस्तकाचं वर्णन कसं करावं, म्हणजे एखाद्या खवय्याला अतिशय भूक लागली असताना त्याच्यासमोर सर्व प्रकारच्या स्वादिष्ट पदार्थांच्या पंचपक्वान्नांचे ताट आणून दिल्यास

त्या पामराचे जसे मन तृप्त होईल, तसे हे पुस्तक वाचल्यावर आपल्याला वाटेल. या पुस्तकाचं एका शब्दात वर्णन करायचं म्हणजे हे एक कॉकटेल आहे. यामध्ये इतिहास, भूगोल, विज्ञान, साहित्य, संगीत, कला, चित्रपट अशा सर्व क्षेत्रांतील खजिना आहे; म्हणून मी या पुस्तकाला कॉकटेल म्हणतोय. विश्वास पाटील नावाचं मराठी साहित्यातील एक असं व्यक्तिमत्त्व ज्यांनी वाचनाची आवड नसलेल्यांनाही वाचायला भाग पाडलं. एखादा माणूस एखाद्या क्षेत्रात सर्वोच्च असतो; पण विश्वासरावांच्या बाबतीत सरस्वतीची इतकी कृपा आहे की प्रशासकीय सेवेत अधिकारी आणि साहित्य क्षेत्रात साहित्यिक, या दोन्ही क्षेत्रांत ते सर्वोच्च आहेत. ‘बंदा रुपाया’मध्ये छत्रपती शिवराय, छत्रपती संभाजी या पिता-पुत्रांच्या शौर्याचे वर्णन वाचताना, स्वराज्याचा इतिहास वाचताना जणू या सह्याद्रीच्या कड्याकपाऱ्यांत आपण जाऊन फिरून येत आहोत असाच भास होतो. छत्रपतींचा पराक्रम वाचताना आपण त्या लढाईत सामील आहोत असा अनुभव येतो. पुस्तकामध्ये कोल्हापूरच्या लावणी, तमाशा, पोवाडे यांचे वर्णन वाचताना ‘पानिपत’ लिहिणारा लेखक हाच का, असा प्रश्न पडतो. प्रशासकीय सेवेमध्ये कार्यरत असल्याने लेखकाचा अनेक क्षेत्रातील दिग्गज लोकांशी संबंध, संपर्क आहे. त्यांच्याबरोबरचे किस्से, अनुभव, चित्रपटसृष्टीतील

दिग्गजांच्या बरोबरचे किस्मे वाचण्यासारखे आहेत. पुस्तकामध्ये 'मृत्यूच्या छायेतील महापुरुष' हे प्रकरण खूप उत्कंठावर्धक आहे. जगातील अनेक महापुरुषांच्या मृत्युसमयी घडलेली अनेक रहस्यं, घटना वाचताना उत्कंठा खूप वाढते. मराठी साहित्यातील एक शापित गंधर्व चारुता सागर या लेखकाची ओळख या पुस्तकात लेखकाने करून दिली आहे. चारुता सागर या मराठी साहित्यिकांच्या लेखणीत अशी जादू आहे की 'बंदा रुपाया' वाचल्यानंतर तुम्ही चारुता सागर वाचल्याशिवाय राहणार नाही. चीनचे प्रवासवर्णन त्यांनी असे केले आहे की आपल्याला जणू एका जागी बसून चीनमध्ये फिरून आल्याचा भास होतो. चीनचा इतिहास, तेथील राजकारण, तिथली संस्कृती, अशा अनेक गोष्टींचं तपशीलवार वर्णन आपल्याला वाचावयास मिळतं. लावणी, तमाशा यावर दोन प्रकरणे या पुस्तकात लेखकाने खर्ची घातली आहेत. कीर्तनाने हा देश सुधारला नाही आणि तमाशाने हा देश बिघडलेला नाही, असे का, हे आपल्याला 'बंदा रुपाया' वाचल्यावर समजते. लावणी, तमाशा यामधली रसिकता काय आहे, त्यांच्यातील कलावंताची कलेशी असलेली निष्ठा, कलावंतांचे हलाखीचे जीवन आपल्याला वाचावयास मिळते. महाराष्ट्रातील रत्ने संगीतकार वसंत पवार, राम कदम, गायिका सुमन कल्याणपूर, सुलोचना चव्हाण, गीतकार जगदीश खेबूडकर या महान रत्नांची नव्याने खरी ओळख आपल्याला वाचावयास मिळते. वसंत पवार या उच्च कोटीची प्रतिभा असणाऱ्या संगीतकाराने मराठी चित्रपटसृष्टीला उत्तम संगीताचे नजराणे बहाल केले; पण त्यांच्या पदरी आयुष्यभर दारिद्र्य आले. नाट्य क्षेत्रात मोहन वाघ, प्रभाकर पणशीकर, इतर नामवंत नाट्य कलावंतांचे वर्णन विस्तृतपणे वाचावयास मिळते. महाराष्ट्राच्या इतिहासात दोन कवी होऊन गेले. एक कविराज भूषण आणि दुसरे कवी कलश. दोघेही अमरत्वाला पोहोचले. पहिले भूषण, ज्यांनी आपल्या शब्द- फुलांचा झेला शिवरायांवर उधळून टाकला आणि अमर झाले आणि दुसरे कवी कलश, शंभूराजांना शेवटच्या क्षणापर्यंत साथ करून अजरामर ठरले. या कवीची करुण कहाणी वाचताना मन खिन्न होतं.

पुस्तकाचा शेवट 'पानिपताच्या ओल्या जखमा' या प्रकरणाने केला आहे. 'पानिपत' म्हणजे मराठी साहित्यातील एक सोनेरी पान. वयाच्या २५व्या वर्षी त्यांनी 'पानिपत' लिहावयास घेतले आणि वयाच्या २८व्या वर्षी पूर्ण केले. खरंच, विश्वासरावांनी पानिपतला जो न्याय दिला त्याबद्दल त्यांना खरंच मानाचा मुजरा.... नोकरी नवीन, नवीन लग्न झालेलं असताना त्यांनी पानिपत लिहायला घेतले. शुक्रवारी संध्याकाळी ते कामावरून आले की 'पानिपत' लिहायला बसत ते सोमवारी सकाळी अकरा वाजता बाहेर येत. यावरून त्यांनी किती आत्मीयतेने याचं लिखाण केलं असेल. 'पानिपत' लिहितानाचा एक प्रसंग त्यांनी सांगितला आहे. रात्री अकरापर्यंत लिखाण करायचे, परत सकाळी चारला उठून लिहायचे. यामुळे सततच्या परिश्रमांमुळे त्यांची प्रकृती खालावली व त्यांना ससून हॉस्पिटलमध्ये अँडमिट केले. त्या वेळी त्यांच्या नवख्या पत्नीने हॉस्पिटलमध्ये त्यांचा हात पकडून, डोळ्यांत पाणी आणून, ऐतिहासिक थाटामध्ये, विश्वासरावांना म्हटलं 'इकडून पानिपतावर चुरडल्या गेलेल्या बांगड्यांचा हिशोब जरूर मांडावा; परंतु 'पानिपत' लिहित असताना माझे पानिपत होऊ देऊ नका'....खरंच, हा प्रसंग वाचताना अंगावर सरकन काटा येतो. एखाद्या गोष्टीबद्दल डेडिकेशन काय असतं ते समजतं. 'बंदा रुपाया' तुम्हाला कोल्हापूर, पुणे, मुंबई, ब्रह्मदेश, इंग्लंड, चीन, जपान अशी जगाची सफर करून आणते. हे पुस्तक वाचून तुम्ही नक्कीच तृप्त होणार याची खात्री देतो.

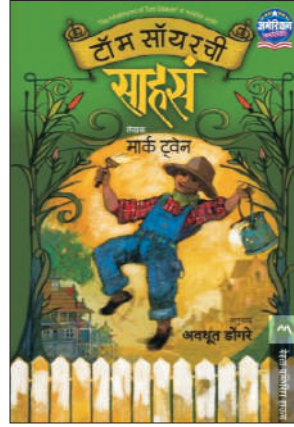
- अभिजित जांभळे

टॉम सॉयरची साहसं

मी शालेय विद्यार्थी असताना गंगाधर गाडगीळ यांचं 'धाडसी चंदू' हे पुस्तक वाचलं होतं. त्या वेळी लहान गोष्टींची पुस्तकं वाचणाऱ्याला कादंबरी काय ते पहिल्यांदाच समजलं. हे पुस्तक मला खूप आवडलं होतं आणि त्याबद्दल मी मित्राशी खूप बोलायचो. पुस्तकाची स्तुती

आणी सारांश ऐकून अनेक मित्रांपैकी आता आठवत नाही, पण कोणातरी मित्राकडून ते मला परत काही मिळालं नाही. आता लॉकडाउनमध्ये बरीच पुस्तके वाचली. त्यात 'धाडसी चंदू' परत वाचायची तीव्र इच्छा झाली. मग काय, माझी इंटरनेटवर शोध मोहीम सुरू झाली. सर्च केल्यावर समजलं की हे पुस्तक out of print आहे आणि काही ठरावीक ग्रंथालयांतच उपलब्ध आहे. पुस्तक नाही मिळालं म्हणून मी

जरा अस्वस्थ झालो. त्यानंतर मी गंगाधर गाडगीळ यांची ग्रंथसूची वाचत असताना समजलं की 'धाडसी चंदू' ही कादंबरी त्यांनी अमेरिकन लेखक मार्क ट्वेन यांच्या The Adventure of Tom Sawyer (टॉम सॉय्यरची साहस) या पुस्तकाने प्रेरित होऊन लिहिलेली आहे. पुन्हा शोध घेतल्यावर अखेर लेखक अवधूत डोंगरे यांचा 'टॉम सॉय्यरची साहस' हा अनुवाद ई पुस्तकालयात मिळाला. पुस्तक दोन दिवसांत वाचून झालं. मन पुन्हा किशोर अवस्थेत जाऊन गावाकडील कौलारू व मातीच्या भिंती असलेल्या शाळेतील धमाल मस्ती अनुभवू लागलं. हाफ चड्डीच्या खिशातील पेन्सिलचे तुकडे, शिंपले, दोरा, लाकडी शिट्टी इ. खजिना हाताला पुन्हा जाणवला. मित्रांबरोबर खजिन्याच्या शोधात दूर दूर भटकणं, दुसऱ्याच्या शेतातील चोरलेल्या भुईमुगाच्या शेंगा, पेरूचा पोट भरेपर्यंतचा ढेकर अनुभवला. मूळ पुस्तक वाचून एक वेगळंच मानसिक समाधान लाभलं. मार्क ट्वेन यांनी The Adventures of Tom Sawyer नंतर लिहिलेली टॉम सॉय्यरचा मित्र 'हक फीन'च्या जीवनावर आधारित The Adventures of Huckleberry Finn (हकलबेरी फिनची साहस) ही कादंबरी पण छान आहे. मिसिसिपी नदीतून तराप्यावर हक फीनने मित्र निगर जिमबरोबर केलेला प्रवास, नदीकाठी शेकोटी पेटवून मस्त गरमागरम

मासे, मक्याच्या भाकरीचं जेवण आणि सोबतीला प्रवासात वेगवेगळ्या गावी अनुभवास येणारी साहसं वाचनीय आहेत.

- भालचंद्र सांडभोर

२२

चौडकं

दोन दोन आठवडे अंधोळ न करणाऱ्या सुलीच्या डोक्यात एक जट दिसते, म्हणून आई व आजी तिला गावातल्या जोगतिणीकडे घेऊन जातात. 'यलूमाई तुमच्या घरी आली.' जोगतीण डोंगरावरच्या देवीला घरात आणायला आणि घरातल्या निष्पाप पोरीला देवीला वाहायला सांगते. सुलीचा बाप विरोध करतो, म्हणून म्हातारी व सुलीची आई महिनाभर त्याच्याशी भांडतात आणि शेवटी

सुलीला डोंगरावरच्या देवीला वाहतात. 'देवीची जोगतीण' म्हणजे 'गावातल्या सगळ्या पुरुषांची भोगवस्तू!' त्यात वयात आलेली देखणी सुली पाहून सगळ्यांच्या नजरा चळतात. साऱ्या गावाची शिकार होण्यापेक्षा एक बाप्या बरा' म्हणून सुली बबन्याला पकडते. पहिल्यांदा त्या दोघांत प्रेम फुलतं. मग सुलीचं पोट फुगतं आणि शेवटी सुली गर्भ वाढवायचा धाडसी निर्णय घेते. सुलीच्या आयुष्याचं वाटोळं करून म्हातारी अगोदरच उलथलेली असते. कालपर्यंत सुलीला 'देवी' समजणारी तिचीच आई आता तिला 'वेश्या' म्हणू लागते. सुली मात्र गर्भ ठेवायच्या निर्णयावर ठाम असते. आई सुलीच्या मामांना बोलावून घेते व हिने घराची अब्रू घालवली. हिला एखाद्या डोंगरात नेऊन पुरा' म्हणून भावांचं पाय धरते. घरात परंपरेने पुजला जाणारा देव्हारा आणि देव असतानाही घरात अशी नवी 'देवी' आणून बसवणारे, 'केसांच्या

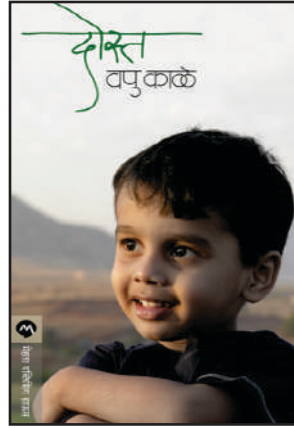
गुंत्या'ला देवीची जट समजून जपणारे, हातात परडी घेऊन, गावात पाच घरं मागणारे, घराजवळ कुणीतरी लिंबू-मिरची टाकून करणी केली म्हणून देवऋषाकडे जाणारे... श्रद्धा व अंधश्रद्धा यातला फरक न समजणाऱ्या अशिक्षित समाजाची केविलवाणी कहाणी. राजन गवस यांची कादंबरी.

- विजय निंबाळकर

ॐ

दोस्त

आजूबाजूची परिस्थिती इतकी भयानक व नकारात्मक आहे की काहीतरी सोपं, मनाला वळवेल असं पुस्तक वाचावंसं वाटलं म्हणून मग 'दोस्त' वाचायला घेतलं. अगदी छान, सोप्या लघुकथा आणि वपुंचं लिखाण, मन गुंतवायला पुरेसं होतं. कधी कधी उगाच धीरगंभीर कादंबऱ्या वाचण्यापेक्षा असं काहीतरी हलकंफुलकं, पण तितकंच मनोरंजक वाचायला हवं. आताच्या परिस्थितीत हे पुस्तक खरंच

आपला दोस्तच आहे, असा भास झाला. जुन्या मुंबईच्या आठवणी जाग्या झाल्या आणि उगाचच पुस्तक लवकर संपल्याची खंत मनाला लागून गेली. 'वपुझी' नंतर हे वपुंचं दुसरं पुस्तक, जे मला मनापासून आवडलं. आता म्हणायला हरकत नाही की वसंत पुरुषात्तम काळे माझे आवडते लेखक आहेत म्हणून.

- संध्या शानभाग

'Registered' Postal Reg. No. PCW/086/2021 – 2023

RNL No. MAHMAR/2000/02739

No. CSO/Pune City/SR/3/2021 - Date : 10/01/2021

Posting at BPC - Vishrambaug Wada, CSO, Pune - 411030.

Publication Date : 09/06/2021

Posting Date : 11/06/2021

आगामी आकर्षण...

मेहता मराठी ग्रंथजगत

१९४१, सदाशिव पेठ, माडीवाले कॉलनी, बाजीराव रोड,
टेलिफोन भवन समोर, पुणे-३०. फोन-०२० २४४७६९२४

प्रति,

_____

_____

_____

_____

_____

_____

